

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

MOLIYA-IQTISOD FAKULTETI

“MOLIYA” KAFEDRASI

MAMANAZAROV SINDOR SHUXRAT O‘G‘LI

**“KORPORATIV MOLIYAVIY BOSHQARUVNI
RIVOJLANTIRISH MASALALARI”**

5230600 – “Moliya” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr darajasini olish uchun
yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

«HIMOYAGA RUXSAT ETILDI»

Fakultet dekani

_____ dots. D.R.Rustamov

“ ____ ” _____ 2018 y.

«HIMOYAGA RUXSAT ETILDI»

“Moliya” kafedrasi mudiri

_____ prof. T.S. Malikov

“ ____ ” _____ 2018 y.

Bitiruvchi: 5230600 – “Moliya” ta’lim
yo‘nalishi 4-kurs talabasi

S.Sh.Mamanazarov _____

Ilmiy rahbar: _____ dots.Burxanov U.

TOSHKENT – 2018

MUNDARIJA

	KIRISH.....	3
1-BOB	BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA KORPORATIV MOLIYAVIY BOSHQARUVNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI.....	6
1.1	Moliyaviy boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlari va uning ahamiyati.....	6
1.2	Korporativ moliyaviy boshqaruvning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi roli hamda moliyaviy boshqaruvchilar zarurligi...	15
1.3	Korporativ tuzilmalarda moliyaviy boshqaruvni tashkil etish mexanizmi bo'yicha xorij amaliyoti.....	23
	1-bob bo'yicha xulosa.....	28
2-BOB	KORPORATIV BOSHQARUVGA ASOSLANGAN TUZILMALARDA MOLIYAVIY BOSHQARUVNI TASHKIL ETISHNING AMALIY HOLATI.....	31
2.1	Exxonmobil korporatsiyasining (AQSh) asosiy faoliyat yo'nalishlari va moliyaviy boshqaruvning tashkil etilishi.....	31
2.2	Uztransgaz Akning asosiy faoliyat yo'nalishlari va moliyaviy boshqaruvning tashkil etilishi.....	40
	2- bob bo'yicha xulosa.....	49
3-BOB	KORPORATIV TUZILMALARDA MOLIYAVIY BOSH- QARUVNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI.....	51
3.1	Respublikadagi korporativ moliyaviy boshqaruv tizimidagi mavjud muommolar va ularning mohiyati.....	51
3.2	Korporativ tuzilmalarda boshqaruv tizimini takomillashtirish yo'llari.....	59
	3- bob bo'yicha xulosa.....	67
	XULOSA VA TAKLIFLAR.....	69
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.....	73

KIRISH

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining uning dolzarbligi. Ma'lumki, bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida korporativ tuzilmalarning o'rni benihoya yuqoriligi ko'pchilik iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar tajribasida allaqachon o'z tasdig'ini topgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasida aksiyadorlik jamiyatlarida samarali boshqarish tizimini tashkil etishda korporativ moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish yo'llari va korporativ boshqaruv standartlarini kiritishda rag'batlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tarkibiy o'zgarishlar va yuksak texnologiyalarga asoslangan zamonaviy korporativ tuzilmalarni yanada rivojlantirish dasturidagi vazifalaridan kelib chiqqan holda aksiyadorlik jamiyatlariga zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, investitsiyalarni jalb etish, innovatsion jarayonlarni rivojlantirish korporativ boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Shu asnoda, bugungi kun yurtboshimiz bo'lgan Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoniga asosan, iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirishga yo'naltirilgan¹ makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori o'sish sur'atlarini saqlab qolish, davlat mulkini xususiylashtirishni yanada kengaytirish, korporativ tuzilmalarni strategik boshqarishda aksiyadorlarning rolini oshirish, chet el investitsiyalarni jalb etish, xorijiy hamkorlar bilan tashqi aloqalarni kengaytirish, ayrim milliy korporativ tuzilmalarning aksiyalarini (IPO) nufuzli xorijiy fond birjalariga dastlabki tarzda joylashtirishga tayyorgarlik ko'rish borasidagi tadbirlarga firma, korporativ tuzilmalarni tayyorlash, moliyaviy faoliyat yo'nalishlarini barqarorlashtirish muhim ekanligini aytib o'tmog'imiz darkor.

Shunday ekan, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korporativ tuzilmalarda korporativ boshqaruv tizimini tashkil etish hamda moliyaviy

¹ O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF 4947-sonli Farmoni

boshqaruv sohasini takomillashtirish yo'llarini o'rganish muhim vazifalardan biri sanaladi. Binobarin, birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek: "Korporativ boshqaruv tizimidagi prinsip va yondashuvlarni tubdan o'zgartirishimiz uning haqiqiy bozor xususiyatlariga ega bo'lishini ta'minlash va konservativ qarashlardan xalos bo'lishida katta hissa bo'ldi"².

Shulardan kelib chiqqan holda, korporativ tuzilmalarda moliyaviy boshqaruv tizimini samarali tashkil etish iqtisodiy subyekt moliyaviy barqarorligini oshirish orqali mulkdorlar moddiy farovonligining o'sishiga xizmat qiladi. Korporativ tuzilmalarning moliyaviy barqarorligi o'z navbatida, mamalakat moliya tizimi barqarorligi hamda aholining moddiy farovonligiga xizmat qiladi.

Shu asnoda, rivojlanayotgan mamlakatlarda, xususan, respublikamizda ham korporativ tuzilmalarda moliyaviy boshqaruv tizimini samarali tashkil etish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki, mamlakatimizda hali to'la – to'kis tadqiq etilmagan mazkur sohani iqtisodiyotda keng targ'ib etish, mamlakatimiz iqtisodiyotini yuksaltirishda korporativ tuzilmalarning roli va ahamiyatini oshirish borasida hali ko'plab vazifalarni amalga oshirish lozim. Bu esa istiqbolda mazkur boshqaruv shaklidan samarali foydalanish maqsadida rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida amal qilib kelayotgan korporativ boshqaruv usullarini teran tahlil etish lozimligini ko'rsatadi.

Bitiruv malakaviy ishining obyekti va predmeti. Obyekti sifatida Respublikamizda faoliyat olib borayotgan yirik korporativ tuzilmalar hisoblanmish O'ztransgaz AK va Exxonmobil korporatsiyasi(AQSh) tanlab olingan.

Bozor munosabatlari sharoitida korporativ moliyaviy boshqaruv tizimi va u bilan bog'liq korporativ munosabatlar tizimi tadqiqot predmetini tashkil etadi.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. 2016 yil 16 yanvar.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yirik korporativ tuzilmalar misolida moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish borasidagi aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari. Bitiruv malakaviy ishida qo'yilgan maqsadga muvofiq quyidagi vazifalarni hal etish ko'zda tutilgan:

- korporativ moliyaviy boshqaruv shakllanishining nazariy asoslarini o'rganish negizida uning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini ochib berish;
- O'zbekiston Respublikasida korporativ tuzilmalarda moliyaviy boshqaruvning shakllanish va rivojlanish xususiyatlarini aniqlash;
- korporativ moliyaviy boshqaruv tizimining samaradorligini tahlil qilish va baholashning ilmiy uslubiyatini takomillashtirish;
- xorijiy davlatlardagi korporativ moliyaviy boshqaruvning ilg'or tajribalarini O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga tadbiqan o'rganish va umumlashtirish;
- korporativ moliyaviy boshqaruv mexanizmlaridan oqilona foydalanish va rejalashtirishni takomillashtirish;
- bozor munosabatlari sharoitida korporativ moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi va hajmi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, uchta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib, 9 ta jadval, 4 ta rasm o'z ichiga oladi. Bitiruv malakaviy ishi hajmi 75 sahifadan iborat.

1-BOB. BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA KORPORATIV MOLIYAVIY BOSHQARUVNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

1.1. Moliyaviy boshqaruvning xususiyatlari va uning korporativ tuzilmalardagi ahamiyati

Ma'lumki, bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir tijorat tashkilotining asosiy vazifasi sifatida yuqori foyda olish va mulkdorlar manfaatlarini qanoatlantirish maqsadida moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tashkil etish belgilanadi. Erkin bozor munosabatlarida bozorning har qanday subyekti sotuvchi va xaridor sifatida qatnashishi mumkin. Bu jarayonda bozor munosabatlarini rivojlantirish moliyaviy boshqaruvning jamiyatdagi rolini kuchaytirishni talab qiladi.

Shu o'rinda, ushbu moliyaviy boshqaruv jarayonida moliyaviy oqimlar har qanday korporativ tuzilmalarda boshqaruv obyekti hisoblanadi, shu sababli har bir moliyaviy qaror pul oqimlari harakati bilan o'zaro bog'liq. Shuning uchun ham aksariyat boshqaruvchilar o'z funksional vazifalarini amalga oshirish jarayonida moliya xizmati bilan o'zaro bog'liqlikda faoliyatni tashkil etadi.

Bu mutanosiblik har bir boshqaruvchidan moliyaviy boshqaruv haqida yuqori dunyoqarashga va bilimga ega bo'lishini, tashkilot oldida turgan muammolarni to'g'ri baholay bilishini va o'z faoliyatini yuqoridagilardan kelib chiqqan holda tashkil etishi taqozo etadi.

Ma'lumki, moliya bu – turli darajadagi pul fondlarini tashkil etish, taqsimlash (qayta taqsimlash) va foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar yoki boshqacha aytganda, pul munosabatlari ustidagi amallar majmuidir.

Pul moliyaviy munosabatlarning moddiy asosi sifatida bozor iqtisodiyotida tomonlarning manfaatlarini ifodalashda va o'zaro muvofiqlashtirishda, shuningdek, umumiy qiymat ekvivalenti sifatida muhim rol o'ynaydi hamda moliyaviy resurslar tashkil etishning tayanch asosi hisoblanadi.

Yuqorida keltirib o'tilganidek, hozirgi kunda moliyaviy resurslarni boshqarish har bir korporativ tuzilma oldida turgan eng asosiy va strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Bu yo'nalishning korporativ tuzilmani boshqarish tizimida strategik ahamiyatga egaligi moliyaviy resurslar va boshqa resurslar

(moddiy resurslar, mehnat resurslari va boshqalar)ni jalb qilishning o'zaro bog'liqligi bilan izohlanadi. Bunday o'zaro bog'liqlikning maqsadga muvofiq va samarali tashkil etilishi ko'p jihatdan korporativ tuzilma iqtisodiy barqarorligini belgilab beradi, shuningdek, hodimlar, davlat va jamiyat moddiy farovonligi o'sishiga xizmat qiladi.

Korporativ tuzilmalarda moliyaviy resurslarning muhim ahamiyatga egaligi ularni boshqarishning funksiyalarini belgilab beruvchi mustaqil faoliyat sifatida moliyaviy boshqaruvni tashkil etish zaruriyatini keltirib chiqargan.

Ba'zi iqtisodiy adabiyotlarda iqtisodchilar olimlar tomonidan moliyaviy boshqaruvga oid turli fikrlar keltirilgan. Amerikalik iqtisodchi olim E.F.Brigham fikriga ko'ra, moliyaviy boshqaruv - aktivlarni qancha miqdorda va qanday tartibda jalb qilish, hamda firma qiymatini maksimallashtirish uchun firma faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq qarorlar qabul qilishga qaratilgan boshqaruv faoliyati³ deb e'tirof etiladi. I.A. Blank tomonidan moliyaviy boshqaruv korporativ tuzilmalarda moliyaviy resurslarni shakllantirish, taqsimlash va foydalanish hamda pul mablag'lari oboroti bilan bog'liq boshqaruv qarorlarini qabul qilish va amalga oshirish prinsiplari va metodlari tizimi⁴ sifatida izohlanadi.

Shulardan kelib chiqib umumlashma fikr aytadigan bo'lsak, moliyaviy boshqaruv korporativ tuzilmaning strategik va joriy maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan moliyaviy resurslarni va moliyaviy faoliyatni boshqarishiga aytiladi.

Mazkur boshqaruv bugungi kunga kelib korporativ tuzilmalar faoliyatida asosiy richag bo'lib xizmat qilmoqda va shu asnoda korporativ moliyaviy boshqarishning muhim nazariy asoslari yaratib bo'lingan⁵:

- erkin pul oqimlari konsepsiyasi;
- pul mablag'larining vaqt bo'yicha qiymati konsepsiyasi;

³ Brigham, Houston/Fundamentals of Financial Management.Conc 8th edition. Cengage Learning, 2013-619p.

⁴ Бланк И.А. Финансовый менеджмент. Учебный курс. - Киев. Ник-Центр, 2014. - С. 11

⁵ Moliyaviy menejment: Darslik/B.E.Toshmurodova, S.E.Elmirzayev, N.Tursunova; T.: "Iqtisod-Moliya", 2017.- 7b.

- risk va daromadlilik konsepsiyasi;
- bozor samaradorligi haqida gipoteza;
- portfel nazariyasi va moliyaviy aktivlar daromadliliigi modeli;
- kapital tarkibi va dividend siyosati nazariyasi;
- agentlik munosabatlari nazariyalari va boshqalar.

Mazkur nazariy asoslar xususida muhtasar holda to'xtalib o'tamiz:

Erkin pul oqimlari konsepsiyasi (concept of free cash flow) - firma faoliyat yuritishiga ziyon yetkazmaydigan va kelgusi pul oqimlarining ijobiyligini ta'minlaydigan naqd pul oqimlarini ta'minlashni nazarda tutadigan konsepsiyadir.

Har qanday korporativ tuzilma faoliyat ko'lamini va turidan qat'i nazar o'z moliyaviy munosabatlarini aniq tizim asosida tashkil etadi va bu tizim pul mablag'lari harakati asosida ishlaydi. Pul oqimlarini tashkil etishda e'tibor qaratiladigan asosiy jihat bu pul mablag'larining kirib kelishi va chiqib ketishidagi o'zaro mutanosiblikka erishish hisoblanadi. Bunda vaqt va miqdor omili birlamchi e'tibor talab qiladi. Ya'ni moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijasi korporativ tuzilma ixtiyoriga kelib tushayotgan pul mablag'lari miqdori korporativ tuzilmadan chiqib ketayotgan pul miqdoridan ortiqni tashkil etishi lozim. Boshqa tomondan esa korporativ tuzilma tomonidan olinadigan pul mablag'larning kelib tushish vaqti pul mablag'larining chiqib ketish vaqtidan qisqaroq bo'lishi talab etiladi. Keltirilayotgan bu ikki jihat har qanday korporativ tuzilma uchun moliyaviy barqarorlik va to'lovga layoqatlilikni ta'minlashdan tashqari faoliyat samaradorligiga erishishga ham xizmat qiladi.

Pul mablag'larining vaqt bo'yicha qiymati konsepsiyasi- Pul mablag'larining vaqt bo'yicha qiymati (time value of money) konsepsiyasi korporativ moliyaviy boshqaruvning fundamental asoslaridan biri hisoblanadi. Mazkur konsepsiyaga muvofiq biz turli vaqtlarda egalik qiladigan pul mablag'lari bir hil bo'lmagan qiymatga egalik qiladi. Ustiga-ustak biznesda va kundalik hayotimizda pulga egalik qilish vaqti pul mablag'larining miqdoriga nisbatan katta ahamiyatga ega. Masalan, milliy pul birligining bugungi qimmati bir qancha vaqt o'tgandagiga nisbatan qadrliroq. Ya'ni u ayni paytda joriy iste'molni qanoatlantirishga sarflanishi yoki kelajakda qo'shimcha daromad olish uchun

investitsiya sifatida qo'yilishi mumkin.

Ma'lum vaqtdan so'ng zarur miqdordagi pul mablag'lariga egalik qilish uchun korporativ tuzilma ma'muriyati mavjud pul mablag'ini hozirning o'zida yo'naltirishi lozim bo'ladi. Bunda qaror qabul qilishda kelgusidagi pul oqimlari pul mablag'larining joriy vaqtdagi qiymati (present value - *PV*)dan kelib chiqqan holda baholashni amalga oshirish lozim.

Risk va daromadlilik konsepsiyasi-bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik faoliyati risk bilan chambarchas bog'liq. Biror bir operatsiya bo'yicha yuqori riskning mayjudligi yuqori foyda olish imkoniyati bo'lsada nafaqat ijobiy balki salbiy natijaga ham sabab bo'lishi mumkin.

Risk va daromadlilik konsepsiyasi- moliyaviy menejerdan nafaqat moliyaviy-xo'jalik operatsiyalaridan olinishi mumkin bo'lgan natijalarni baholash, shu bilan bir vaqtda natijaga erishish bilan bog'liq risklarga ham diqqatini qaratishi lozimligiga urg'u beradi. Mazkur konsepsiyaga muvofiq, agar riskning yuzaga kelishi natijasida kutilgan daromadning pasayishi biznes uchun salbiy oqibatlarga olib kelmasa risklari qabul qilish mumkin. Shunday qilib, ma'lum bir natijaga erishish, biznesning kelgusi taraqqiyotini ta'minlash uchun risklarni to'g'ri baholash, ularni kamaytirish bo'yicha o'z vaqtida va mos chora-tadbirlarni qo'llash talab etiladi.

Bozor samaradorligi haqida gipoteza - bozordagi holat haqida doimiy ahborotga ega bo'lish va ularni tahlil qilish doimiy ravishda e'tibor talab qiladigan masala hisoblanadi. Chunki bozordagi holatdan kelib chiqqan holda samarali moliyaviy qarorlar qabul qilish bevosita korporativ tuzilma moliyaviy barqarorligi o'sishiga xizmat qiladi.

Portfel nazariyasi va moliyaviy aktivlar daromadlilik modeli - investitsion portfel nazariyasining mohiyati mashhur kundalik prinsipda yetarlicha aniq aks ettirilgan: "Barcha tuxumni bitta savatga solma!" Bu prinsipning biznes sohasida yuzaga kelishi mablag'larni turli hildagi aktivlar, korporativ tuzilmalar va faoliyat turlari bo'yicha taqsimlash lozimligi bilan ifodalanadi, ya'ni investitsion portfelni ulardan shakllantirish qoidaga ko'ra qandaydir bitta

yo'nalishdagi risklarni taqqoslaganda jamlangan risklarning pastligi bilan bog'liq. Masalan, pul mablag'larini bir vaqtning o'zida bir nechta sohaga joylashtirish natijasidagi risklar pul mablag'larini faqat bitta sohaga joylashtirishdagi risklarga qaraganda kamroq.

Kapital tarkibi va dividend siyosati nazariyasi - "Qayerdan mablag' olish kerak va uni qanday taqsimlash lozim?" - bu savol barcha davrlarda insoniyatni tashvishga solgan. Moliyaviy menejer ham muhim muammolar tarkibida mazkur muammodan holi tarzda faoliyat ko'rsata olmaydi. Ya'ni "faoliyatni tashkil etish yoki davom ettirish uchun zarur kapitalni qaysi manbalardan jalb qilish zarur?", degan savol moliyaviy menejer oldidagi doimiy muammolardan biri hisoblanadi. Bunda qarz mablag'lari jalb qilish yoki o'z moliyaviy resurslari bilan cheklanish lozimligiga aniqlik kiritiladi. Mazkur oddiy bolmagan savollarga har tomonlama asoslangan javob topish kapital tarkibi nazariyasining tadqiqot predmetini tashkil etadi. Kapital tarkibi nazariyasining fundamental asoslarini o'rganish korporativ tuzilma faoliyatini moliyalashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilish jarayonida hisobga olinishi lozim bo'lgan omillarni a'lo darajada tushunish imkonini beradi.

Dividend siyosati doirasida ko'rib chiqiladigan, olingan foydani taqsimlash yuqoridagi muammo bilan bevosita bog'liq va muhimligi bo'yicha kam bo'lmagan muammo hisoblanadi. Dividend siyosatidagi asosiy muammo olingan foydaning ta'sischi'larga dividendlar ko'rinishida to'lanadigan qismi va foydaning biznesni yanada rivojlantirish uchun yo'naltiriladigan qismi o'rtasidagi optimal nisbatni belgilashni nazarda tutadi.

Agentlik munosabatlari nazariyasi ham ushbu o'rinda muhim hisoblanadi.

Iqtisodiy munosabatlarda har bir subyekt doimo o'z manfaatlarini qanoatlantirish uchun intiladi va bu manfaatlar biznes yuritish jarayonida har doim ham mos kelavermaydi. Agentlik tushunchasi ikki ishtirokchi o'rtasidagi munosabatda ulardan birining (buyurtmachi, prinsipal) o'z funksiyalarini boshqa shaxsga, ya'ni agentga o'tkazishini anglatadi. Korporativ moliyani boshqarish nuqtayi nazardan eng muhim agentlik munosabatlari sifatida mulkdorlar va menejerlar o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, kreditorlar va aksiyadorlar o'rtasidagi munosabatlarni keltirish mumkin. "Prinsipal - agent" munosabatlarida yuzaga keladigan nizolarni

iqtisodchilar agentlik muammolari, agentlik nizolari yoki manfaatlar to'qnashuvi natijasidagi muammolar, deya ataydilar. Agentlik munosabatlari nazariyasi agentlik munosabatlarida yuzaga keladigan muammolarning mohiyati va yuzaga kelish sabablarini o'rganadi, shuningdek, ularning oldini olish yoki salbiy oqibatlarini kamaytirish imkonini beruvchi metodlar va instrumentlarni ishlab chiqadi.

Har qanday boshqarish tizimi kabi moliyaviy boshqaruv ham obyekt va subyektga, ya'ni boshqariluvchi va boshqaruvchi tizimostlariga ega.

Bunda korporativ tuzilmalarning pul mablag'lari va ularning manbalari, shuningdek, korporativ tuzilmalar, xo'jalik faoliyatining boshqa ishtirokchilari, moliya tizimining turli bo'g'inlari o'rtasida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlar boshqarish obyekti hisoblanadi.

Mulkdorlar, moliyaviy menejerlar, mos tashkiliy tuzilmalar moliyaviy boshqaruv tizimida boshqarish subyektlar sifatida qatnashadi, bo'limlarning tarkibiy qismlari esa boshqariluvchi tizimostlari sifatida yuzaga chiqadi. Bunda eng asosiy boshqaruv subyekti korporativ tuzilmaning mulkdorlari hisoblanadi.

Iqtisodiyotda har qanday boshqaruv tizimining faoliyat yuritishi amaldagi huquqiy ta'minot doirasida amalga oshiriladi. Bunda huquqiy ta'minotga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Kodekslari, qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari va farmoyishlari, hukumat qarorlari, vazirlik va tarmoqlarning me'yoriy hujjatlari, litsenziyalar, shuningdek, aniq bir korporativ tuzilmaning ish faoliyatini tartibga soluvchi ta'sis hujjatlari, yo'riqnomalar va nizomlar kiradi.

Moliyaviy boshqaruvning mohiyati uning bajaradigan funksiyalarida namoyon bo'ladi.

Moliyaviy boshqaruvning kompleks mazmunidan kelib chiqqan holda uning bajaradigan funksiyalarini ikkita asosiy guruhga bo'lish mumkin:

- boshqaruv subyektining funksiyalari;
- maxsus funksiyalar.

Ushbu funksiyalarning har biri tarkibiy tuzilishga hisoblanadi.

Moliyaviy boshqaruvning funksiyasi samarali sifatida tashkil etishning asosiy maqsad - boshqaruvchi sohasini va boshqariluvchi tizimlarni, shuningdek, ularning o'zaro aloqa va munosabatlarini shakllantirishdir.

Korporativ tuzilmalarda moliyaviy boshqaruvni samarali tashkil etishni rag'batlantirilishi ko'p jihatdan tahlil ishlarini aniq va to'g'ri yo'lga qo'yilganligiga bog'liq bo'ladi, uning yordamida korporativ tuzilmalarning to'lov qobiliyati, likvidliligi va moliyaviy barqarorligini, barcha moliyaviy-xo'jalik jarayonlarining sodir bo'lishi va hodisalarni davriy ko'zatish, umuman moliyaviy-iqtisodiy holatini baholash sifati imkoniyatiga ega bo'lish mumkin. Tahlil yordamida korporativ tuzilmaning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan kamchiliklar aniqlanadi va ushbu kamchiliklar bartaraf etiladi, xo'jalik subyektini yanada rivojlantirish yo'llari belgilanadi. Rejalashtirish funksiyasi mavjud resurslar hamda ularning chegaralanganligini inobatga olgan holda korporativ tuzilmaning maqsadlariga erishish yo'llarini belgilashdan iborat. Ishlab chiqarishni bozordagi holatga mos kelishini o'rganish, barcha turdagi resurslar va kapitaldan samarali foydalanishni eng maqbul yo'llarini tanlash, qo'shimcha moliyaviy mablag'lar jalb qilish yo'llarini izlab topish va shu kabi rejalashtirish funksiyasiga misol bula oladi. Rejalashtirish funksiyasining muhim jihati shundaki, bunda korporativ tuzilmalar xo'jalik faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari bozordagi holatdan kelib chiqqan holda, mazkur tovar va xizmatga bo'lgan talab va taklifning qay holatda ekanligi, raqobatning darajasi va shu kabi omillarga bog'lik holda belgilanadi.

Korporativ tuzilmalar o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarini samarali amalga oshirish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasini yanada rivojlantirishda ushbu korporativ tuzilma, firma va kompaniyalarida faoliyat yuritayotgan ishchi xodimlarning roli va xizmati muhim ahamiyat kasb etadi. Korporativ tuzilmalarda rag'batlantirish funksiyani amalga oshirish jarayonida, korporativ tuzilma boshqaruv tizimining turli bo'limlarida faoliyat yuritayotgan xodimlarning korporativ tuzilma tomonidan belgilangan moliyaviy rejalarni, vazifalar va yuklamalarni to'liq bajarganligi, xizmat ko'rsatish va servis sohasini

rivojlantirishda o'z hissasini qo'shgan hamda mavjud moddiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalangan holda ishlab chikarish hajmini oshirganliklari uchun ushbu xodimlarni rag'batlantirish va mukofotlash yoki aksincha, ushbu vazifalarni amalga oshirishda sustkashlikka yo'l qo'ygan va befarqlik bilan yondashgan xodimlarga nisbatan ma'lum bir choralar ko'rish tizimi yaratiladi. Moliyaviy boshqaruvning ragbatlantirish funktsiya to'g'ri tashkil etilishi, korporativ tuzilmada mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilanishiga, xodimlar malakasini oshishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida, bevosita korporativ tuzilma, xo'jalik faoliyatining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Nazorat funksiyasining mohiyatini quyidagicha ifodalash mumkin: korporativ tuzilmada belgilangan reja ko'rsatkichlarini haqiqatda qay darajada amalga oshirilayotganligi yoki bajarilmayotgan bo'lsa bunday holatlarni o'z vaqtida aniqlash hamda ushbu holatlarni paydo bo'lish sabablarini batafsil o'rganish asosida bunday kamchiliklarni bartaraf etishda tezkor choralar ko'rishdan iborat.

Moliyaviy boshqaruvning maxsus funksiyalari guruhi boshqaruv faoliyatining alohida turi sifatida moliyaviy boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

- aktivlarni boshqarish;
- kapitalni boshqarish;
- investitsiyalarni boshqarish;
- pul oqimlarini boshqarish;
- moliyaviy risklarni boshqarish.

Aktivlarni boshqarish funksiyasi mohiyati korporativ tuzilma moliyaviy xo'jalik faoliyati bo'yicha belgilab qo'yilgan ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda turli hil aktivlarga real talabni belgilash bilan ifodalanadi. Buda yuqori darajada samarali foydalanish nuqtayi nazaridan aktivlar tarkibini optimallashtirish, likvidlikni ta'minlash, samarali amortizatsiya siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, aktivlarni moliyalashtirishning korporativ tuzilma uchun qulay bo'lgan

bo'lishi mumkin. Uzoq muddatli istiqbolda ular korporativ tuzilmani rivojlantirishning umumiy strategiyasiga mos kelishi, uni amalga oshirishni ta'minlashi kerak bo'ladi.

Amaliyotda keng tarqalgan va an'anaviy boshqaruv maqsadlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- foydani maksimallashtirish;
- moliyaviy barqarorlikni ta'minlash;
- realizatsiyasi miqdorini maksimallashtirish va boshqalar.

Shular xususida gapiradigan bo'lsak, har bir xo'jalik yurituvchi subyektning bosh maqsadi olingan tushumlarning sarflangan harajatlardan yuqori bo'lishiga erishish hisoblanadi. Tushumlar va harajatlar o'rtasidagi farq foyda sifatida aks ettiriladi. Shunday qilib, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi har qanday tashkilotning eng asosiy maqsadi o'z faoliyati bo'yicha foyda miqdorini maksimallashtirib borish hisoblanadi. Bunda foyda miqdorini buhgalteriya hisobi ko'rsatkichlari asosida aniqlashning osonligi va har qanday boshqaruvchi yoki mulkdor uchun tushunarli ekanligi mazkur yondashuvning ommaviyligida muhim rol o'ynaydi.

Biznesni boshqarishda nisbatan oddiy va keng tarqalgan maqsadlardan biri sifatida realizatsiyasi miqdorini maksimallashtirish ko'rsatiladi. Bu maqsadning keng tarqalishi ko'plab boshqaruvchilarning o'z mavqeyini (ish haqi, diplomatik statusi, jamiyatdagi o'rni) ko'riladigan foydada emas, balki firmaning yuqori darajasida ko'rishida mujassamlanganligi bilan izohlanadi. Aksariyat korporativ tuzilma rahbarlari uchun tovar ishlab chiqarish va savdo hajmini oshirib borish va bu bo'yicha keng imkoniyatlar muvaffaqiyat o'lchovi va tahlilchilar hamda investorlar uchun o'rganish obyekti bo'lib xizmat qiladi. Realizatsiyasi miqdorini maksimallashtirish foydalaniladigan resurslar (homashyo, materiallar, ishchi kuchi va boshqalar) miqdorini oshirish, shuningdek, ularni moliyalashtirish uchun qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilishni taqozo etadi. Boshqa shart-sharoitlarning o'zaro tengligi sharoitida korporativ tuzilmadagi o'sish reinvestitsiya qilingan foyda miqdori bilan aniqlanadi. Shunday qilib, tovar ishlab chiqarish va

savdo hajmini oshirib borish mohiyatiga ko'ra foydani maksimallashtirishga tenglashtiriladi.

Moliyaviy boshqarishda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadi rivojlanishda konservativ siyosat yuritishni taqozo etadi. O'z navbatida, konservativ siyosat yuqori daromadli operatsiyalar bo'lishidan qat'i nazar risklardan qochish, yangi loyihalarni amalga oshirishda qatnashishni doimiy rad etish, natijasi yuqori darajada noaniqlikka ega bo'lgan innovatsiyalarni joriy etishdan voz kechish kabilarni nazarda tutadi. Keskin raqobat, ilmiy-tehnika taraqqiyotining jadallashuvi, yangi mahsulot va xizmatlarning doimiy ravishda paydo bo'lishi sharoitida bunday siyosat faqatgina qisqa muddatli istiqboldagina korporativ tuzilmaning yashab qolishiga imkon beradi.

Shuni ta'kidlash joizki, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korporativ tuzilmalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash moliyaviy boshqaruvning asosiy maqsadi sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shundan kelib chiqqan holda, bugungi kunda korporativ tuzilmalar moliyaviy-xo'jalik faoliyatini boshqarish sharoitlaridan kelib chiqqan holda korporativ tuzilmalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash jarayonlarini o'rganish va tadqiq etish yanada kengroq yondashuvni talab qiladi va moliyaviy barqarorlikni boshqarishning konseptual asoslarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur hisoblanadi.

1.2 Korporativ moliyaviy boshqaruvning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi roli hamda moliyaviy boshqaruvchilar zarurligi.

Korporativ tuzilmalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash moliyaviy boshqaruvning asosiy maqsadlaridan biri sanalib, strategiyalarini belgilash, investitsion faoliyatni samarali yuritishga, majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish, moliyaviy risklarni kamaytirish va shu kabi muhim vazifalarni amalga oshirishda alohida ahamiyatga ega. Moliyaviy boshqaruvning asosiy ob'ektlaridan biri moliyaviy resurslar ekanligini inobatga olgan holda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash moliyaviy boshqaruvning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Moliyaviy boshqaruv tizimida moliyaviy barqarorlik tushunchasi korporativ tuzilmalarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash yo'llari, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni tahlil qilish, moliyaviy barqarorlikni boshqarish mexanizmini ishlab chiqish, moliyaviy barqarorlik monitoringini tashkil etish va shu kabi jihatlar tushuniladi.

Umuman olganda, moliyaviy barqarorlik deyilganda, korporativ tuzilmalarning shunday moliyaviy holati tushuniladiki, bunda korporativ tuzilmalar tomonidan moliyaviy resurslarni optimal holatda shakllantirish va ulardan samarali foydalanish hisobiga, majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish, korporativ tuzilmalarni to'lovga qobilligini ta'minlash hamda takror ishlab chiqarishni keng yo'lga qo'yish mumkin bo'ladi. Korporativ tuzilmalar moliyaviy barqarorligining quyidagi to'rtta turi mavjud bo'lib ularning har biri alohida xususiyatga ega:

Mutloq moliyaviy barqarorlik. Bunda korporativ tuzilmaning barcha zaxiralari o'z aylanma mablag'lari hisobiga qoplanadi. Bunday vaziyatda korporativ tuzilmalarda tashqi kreditorlarga ehtiyoj sezilmaydi, to'lovga qobiliyatsizlik va ularni kelib chiqish sabablari yuzaga kelmaydi, ichki va tashki moliyaviy intizomi bo'zilmaydi. Mo'tadil moliyaviy barqarorlik. Bu jarayonda korporativ tuzilma tomonidan zaxiralar va xarajatlarni qoplashda turli manbalar, ya'ni o'zining va jalb qilingan mablag'lardan samarali foydalaniladi, bunday holat korporativ tuzilmaning to'lovga qobiliyatligini kafolatlashi mumkin. Nobarqaror moliyaviy holat. Bu jarayonda korporativ tuzilmaning to'lovga qobiliyatlilik holati izdan chiqishi ko'zatilib, korporativ tuzilma zaxiralar va xarajatlarni qoplashga qo'shimcha moliyaviy mablag'larni jalb qilishga majbur bo'ladi. Inqirozli yoki kritik moliyaviy holat korporativ tuzilmaning bankrotlik yoqasiga kelib qolgandagi vaziyati tushuniladi.

Moliyaviy boshqaruvda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga doir boshqaruv qarorlarini qabul qilishda moliyaviy barqarorlikka ta'sir etuvchi bir qancha omillar mavjud ekanligini inobatga olgan holda ularning har biri bo'yicha alohida yondashish zarur. Korporativ tuzilma moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi

omillarni umumlashtirgan holda ikkita yo'nalish bo'yicha, ichki va tashqi omillarga turkumlash mumkin.

1-jadval

Korxona moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar⁵

Tashqi omillar	Ichki omillar	
	Ichki omillarning turkumlanishi	Omillarning turlari
Iqtisodiyot rivojlanishining umumiy holati	Korxonaning tavsifi	xo'jalik faoliyatining tashkiliy-huquqiy shakli
Davlatning moliyaviy siyosati va moliya tizimining tuzilishi		ishlab chiqarish hajmi yoki ko'lami
Davlat tomonidan tadbirkorlik faoliyatini tartibga solishning asosiy xususiyatlari		rivojlanish siklining bosqichlari
		korxonaning ixtisoslashuvi
Inflyatsiya darajasi	Korporativ moliyaning asosiy xususiyatlari	korxona faoliyatining diversifikatsiyalashuv darajasi
Soliq munosabatlari va ularni tartibga solishning asosiy jihatlari		aktivlar va maxsulot sotishning rentabelligi
Tadbirkorlik faoliyatini yuritishning shartlari		xususiy kapital va majburiyatlar
Tarmoqlarda monopoliya darajasi	Korxonaning moliyaviy holati	valyuta balansi
		to'lovga qobiliyatlilik
		joriy likvidlilik
Moliyaviy resurslarni jalb qilishning bahosi va imkoniyati	Moliyaviy munosabatlar	moliyaviy mustaqilligi
		daromad va xarajatlar
		debitorlik va kreditorlik qarzlari
Valyuta munosabatlarini amalga oshirishning darajasi	Молиявий menejment tizimi	byudjetga to'lovlar
		moliyaviy rejalashtirish va prognozlashtirish
		moliyaviy resurslarni boshqarish
Hududlar iqtisodiyotining rivojlanish holati		moliyaviy nazorat
		moliyaviy risklarni boshqarish

⁵ Monografiya. Korporativ moliyani boshqarishda moliyaviy ta'minotni samarali tashkil etish yo'llari. Tursunova N, 2017-y, 21-b

Korporativ tuzilmalar moliyaviy barqarorligini boshqarishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratiladi:

- Korxona moliyaviy barqarorligini boshqarishning maqsad va vazifalarini aniqlab olish;

- Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarning me'yorlarini belgilash;

- Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari monitoringini o'tkazish;

- Belgilangan vaqt oralig'ida korxona moliyaviy barqarorlik darajasini baholash;

- Moliyaviy barqarorlikka ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash;

- Tuzilma moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar darajasini aniqlash;

- Korporativ tuzilma moliyaviy barqarorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish;

- Korporativ tuzilma moliyaviy barqarorligini baholash metodlari va ko'rsatkichlarini yanada takomillshtirish.

Xorijiy korporativ tuzilmalar amaliyotida moliyaviy boshqaruv tizimini tashkil etishda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri sifatida, moliyaviy barqarorlik monitoringini samarali tashkil etish hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlik monitoring moliyaviy boshqaruvning yangi shakllanayotgan funksiyalaridan biri desak ham bo'ladi. Korxona moliyaviy barqarorligi monitoringi - korxona moliyaviy barqarorlik darajasiga doir ma'lumotlarni to'plash, ushbu darajaga ta'sir etuvchi turli omillar ta'sirini tahlil qilish, amda haqiqatdagi moliyaviy barqarorlik darajasini optimal holatiga mos kelishini nazorat qilish tizimidir. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, korxonalarning moliyaviy barqarorlik monitoringi deyilganda moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi ko'rsatkichlarni muntazam ko'zatish, tahlil qilish va bashoratlash, taktik va strategik qarorlarni qabul qilish, shu bilan birga qabul qilingan qarorlarni samaradorligini baholash tushuniladi.

Moliyaviy barqarorlik monitoringini samarali tashkil etilishi korxona moliyaviy ko'rsatkichlarining o'zgarish tendensiyasini ko'zatish imkoniyatini yaratish bilan birga, strategik qarorlarni qabul qilishda ma'lumotlarni ishonchliligi, tizimlilik va o'z vaqtida

taqdim etilishini ta'minlash; boshqaruv qarorlarini o'z vaqtida asoslash uchun tezkor tahlilni amalga oshirish; moliyaviy rejalashtirishga doir sifatli ma'lumotlarni olish; bankrotlik holatlarini oldindan aniqlash hamda korxona moliyaviy holatini mustahkamlashga qaratilgan moliyaviy sog'lomlashtirishga doir chora-tadbirlar ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi.

Korxonalarda moliyaviy barqarorlikni boshqarish quyidagi asosiy jarayonlarni o'z ichiga olishi lozim:

- ma'lum davrlar oralig'ida korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy ko'rsatkichlarni rejalashtirish;
- korxonalar moliyaviy barqarorligini aniqlovchi asosiy parametrlarni monitoring qilish;
- moliyaviy barqarorlik holatini baholash;
- moliyaviy barqarorlikning belgilangan parametrlariga erishishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish.

Boshqaruvning bunday yondashuvi, birinchi navbatda korxonalar moliyaviy barqarorligini har tomonlama baholash imkoniyatini bersa, keyingi navbatlarda esa, moliyaviy barqarorlikka erishish mumkin bo'ladigan davrni aniqlash imkoniyatini yaratadi hamda tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun kerak bo'lgan har qaysi vaqtda moliyaviy barqarorlikni baholash imkoniyatini beradi.

Demak, bozor munosabatlari sharoitida keskin raqobat muhitini e'tiborga olgan holda, korxonalar rahbarlari, moliyaviy menejerlari oldida turgan asosiy vazifalardan biri joriy va strategik faoliyatni belgilashda korxonaning moliyaviy holatini mustahkamlashga alohida e'tiborni karatish, moliyaviy barqarorlikni boshqarishda moliyaviy boshqaruvning roli va ahamiyatini yanada oshirish, moliyaviy barqarorlik monitoringini tashkil etish va rivojlantirib borish, moliyaviy boshqaruvni tashkil etishda xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalaridan samarali foydalanish hisoblanadi.

Moliyaviy boshqaruvchilar zarurligi. Ma'lumki, tadbirkorlikning turli shakllarida moliyaviy boshqaruv tizimini oqilona tashkil etish va takomillashtirish, moliyaviy barqarorligini ta'minlash kabilar ko'p jihatdan moliyaviy menejerning yoki korxonalar moliyaviy faoliyatini boshqarishda mas'ul xodimlarning vazifalari

va majburiyatlarini aniqlab olishni taqozo etadi. Hozirgi kunda korxonalar faoliyatini samarali boshqarishda moliyaviy menejerlar yoki moliyaviy boshqaruvchilar oldida turgan asosiy vazifalardan biri korxonalarning moliyaviy faoliyatiga ta'sir etuvchi barcha omillarni chuqur o'rganish, iqtisodiyotda ro'y berayotgan barcha o'zgarishlardan doimo xabardor bo'lish hamda korxonalar faoliyatini tashqi iqtisodiy-ijtimoiy muhitga mos holda muvofiqlashtirib borish kabilar hisoblanadi. Xususan, moliyaviy menejer shunday qarorlar qabul qilishi kerakki, ular kelajakda korxona bozor qiymati, barqaror holati va mos ravishda uning mulkdorlari moddiy boyligi o'sishini ta'minlashi lozim.

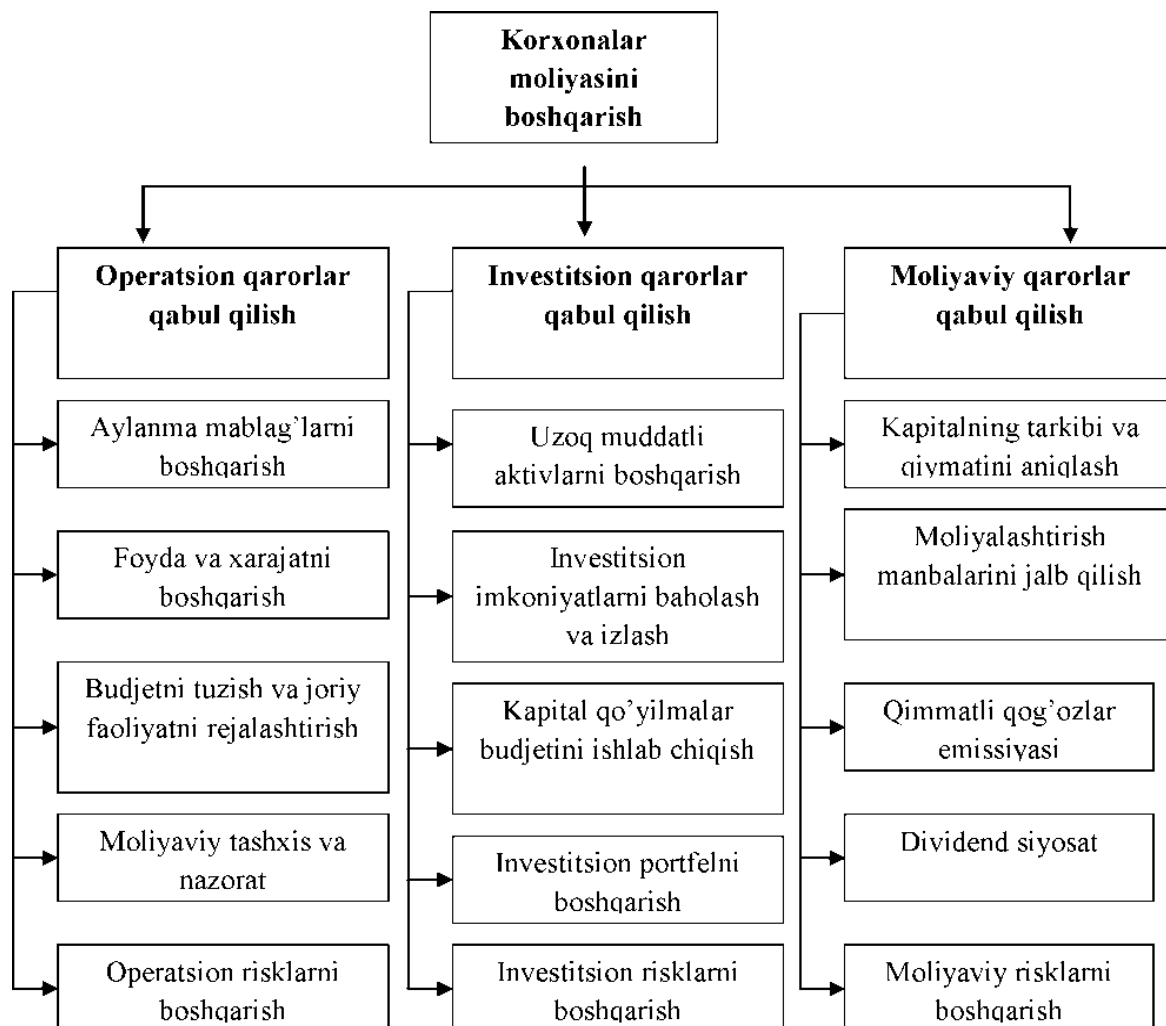
Asosiy maqsad - mulkdorlar moddiy farovonligini maksimallashtirish va bevosita korxona bozor qiymatini maksimallashtirishga erishish uchun moliyaviy menejerdan quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha samarali boshqaruv qarorlari qabul qilish talab etiladi:

- operatsion faoliyat (korxonaning moliyaviy holatini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash va nazorat qilish);
- moliyalashtirish - o'z va jalb qilingan mablag'lar manbalarini boshqarish (moliyaviy qarorlar qabul qilish);
- investitsiyalar - investitsion siyosat va avtiavlami boshqarish (investitsion qarorlar qabul qilish).

Ushbu yo'nalishlardan har biri moliyaviy boshqaruv tizimida amalga oshiriladigan aniq kompleks vazifalar bilan tavsiflanadi.

Hozirgi kunda korxonalar faoliyatini samarali boshqarishda moliyaviy menejerlar yoki moliyaviy boshqaruvchilar oldida turgan asosiy vazifalardan biri korxonalarning moliyaviy faoliyatiga ta'sir etuvchi barcha omillarni chuqur o'rganish, iqtisodiyotda ro'y berayotgan barcha o'zgarishlardan doimo xabardor bo'lish hamda korxonalar faoliyatini tashqi iqtisodiy-ijtimoiy muhitga mos holda muvofiqlashtirib borish kabilar hisoblanadi. Xususan, moliyaviy menejer shunday qarorlar qabul qilishi kerakki, ular kelajakda korxona bozor qiymati, barqaror holati va mos ravishda uning mulkdorlari moddiy boyligi o'sishini ta'minlashi lozim. Xususan, moliyaviy menejer shunday qarorlar qabul qilishi kerakki, ular

kelajakda korxona bozor qiymati, barqaror holati va mos ravishda uning mulkdorlari moddiy boyligi o'sishini ta'minlashi lozim. Aksiyadorlik jamiyatlarida aksiyadorlar, odatda, korxona faoliyatida bevosita ishtirok etmaydilar va moliyaviy boshqaruv qarorlarini qabul qilmaydilar.

1-rasm. Moliyaviy boshqaruvning kompleks vazifalari.⁶

Umuman olganda, korporativ moliyaviy boshqaruv tizimida foydani maksimallashtirish, aksiya kursini va biznes qiymatini maksimallashtirish, aksiyaga to'g'ri keladigan foyda va dividend darajasini oshirish, shuningdek, xo'jalik subyekti raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligini oshirish maqsadida, moliyaviy resurslarni shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish

⁶ Moliyaviy menejment. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, TMI, - T.: «Iqtisod-Moliya» 2012. 25-bet.

jarayonini boshqarishda moliyaviy menejerning vazifalarini beshta asosiy yoʻnalishga ajratish mumkin:

1. Investitsion loyihalar jozibadorligini baholash va aksiyador mulkining ortishiga xizmat qiladigan loyihalarni tanlash.
2. Investitsion loyihalarni moliyalashtirish manbalari va usullarini aniqlash va belgilash.
3. Kompaniya likvidliligi va toʻlovga layoqatliligini samarali boshqarish.
4. Faoliyat davomida yuzaga kelishi mumkin boʻlgan moliyaviy risklarni baholash va boshqarish.
5. Investorlar (aksiyadorlar) manfaatlarini qanoatlantiruvchi foydani taqsimlash siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish va boshqalar hisoblanadi.

Maʼlumki, aksiyadorlik jamiyatlari (korporatsiyalar) boshqa tashkiliy shakllardan farqli ravishda uning egalari (aksiyadorlar) korporatsiyaning majburiyatlari boʻyicha cheklangan javobgarlikka egaligi bilan tavsiflanadi. Aksiyadorlarning javobgarligi belgilangan miqdordagi aksiyalami sotib olish yoʻli bilan ustav kapitaliga yoʻnaltirgan summa bilan chegaralangan. Aksiyadorlik jamiyatlarida aksiyadorlar, odatda, korxona faoliyatida bevosita ishtirok etmaydilar va moliyaviy boshqaruv qarorlarini qabul qilmaydilar. Aksiyadorlar tomonidan saylangan Kuzatuv kengashi (Direktorlar kengashi) tomonidan yollangan malakali moliyaviy menejerlar moliyaviy boshqaruvni amalga oshiradilar. Turli subyektlar faoliyatini koʻlamini kengaytirib borishi, ixtisoslashgan boʻlinmalar soni oʻsishi va ularning funksiyalari kengayib borishi sababli moliyaviy boshqaruv tashkiliy tuzilmasi murakkablashib bormoqda. Rivojlangan davlatlardagi oʻrta va yirik korxonalarda moliyaviy direktor yoki moliyaviy masalalar boʻyicha kompaniya vitse-prezidenti tomonidan boshqariladigan maxsus xizmat (moliya departamenti yoki boshqarmasi)ni tashkil etish odatga aylangan. Bugungi kunda moliyaviy direktor boshqaruv aʼzolarining yoki direktorlar kengashining aʼzosi hisoblanadi va boshqaruv iyerarxiyasida yetakchi oʻrinlardan biri hisoblanadi. Moliyaviy direktor bosh direktor bilan birgalikda aksiyadorlar oldida toʻgʻridan toʻgʻri javobgarlikni oʻz zimmasiga oladi, moliyaviy natijalar boʻyicha investorlar va biznes egalari

hisobot beradi. Moliyaviy direktorga nomzodlar direktorlar kengashi tomonidan shaxsan tasdiqlanadi. Bu jihat moliyaviy direktorning mustaqilligi va o'z faoliyati bo'yicha aksiyadorlarga hisobot berishini anglatadi. Shunday ekan moliyaviy direktorning bosh vazifasi moliyaviy boshqarishning izchil va samarali ishlash tizimini ta'minlash orqali korporativ tuzilmaning barcha bo'linmalari operatsion strategiyalarini va aksiyadorlar uzoq muddatli maqsadlarini integratsiyalash bilan ifodalanadi. Shunday ekan, moliyaviy direktor va u boshqaradigan moliya xizmati har qanday o'rta va yirik korxonada muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy direktor faoliyati bir vaqtning o'zida uch xil doirada: funksional, korporativ va boshqaruv ko'rinishida amalga oshirilishini ta'kidlash lozim. Shuning uchun ham moliya xizmatining zamonaviy rahbari ilmiy, keng dunyoqarashga ega ijodiy fikrlaydigan mutaxassis, amaliy muammolar (pul oqimlarini boshqarish, korxona faoliyati haqidagi tezkor ma'lumotlar bilan ichki va tashqi foydalanuvchilarni ta'minlash, investitsion loyihalarni baholash, moliyaviy resurslarni qidirib topish va jalb qilish hamda boshqalar)ni hal qilish qobiliyatiga ega, shuningdek, strategik vazifalar birlashish va qo'shib olishlar, investorlar bilan o'zaro hamkorlik samaradorligi tahlili va boshqalarni hal qila oladigan bo'lishi lozim.

1.3 Korporativ tuzilmalarda moliyaviy boshqaruvni tashkil etish mexanizmi bo'yicha xorij amaliyoti.

Korporativ tuzilmalarda moliyaviy boshqaruv mexanizmini samarali tashkil etish va rivojlantirish korxonalar moliyaviy-xujalik faoliyatiga ta'sir etuvchi barcha omillarni inobatga olgan holda ustuvor yo'nalishlarni belgilash, istiqbolda strategik maqsadlarga og'ishmay erishish kabilar ko'p jihatdan moliyaviy menejerning yoki korxonalar moliyasini boshqaruvdagi mas'ul xodimlarning vazifalari va majburiyatlarini aniqlab olishni takozo etishini aytib o'tdik. Hozirgi kunda korxonalar faoliyatini samarali boshqarishda moliyaviy menejerlar yoki korxona rahbarlari oldida turgan asosiy vazifalardan biri, korxonalarning joriy va strategik maqsad, vazifalarini aniq belgilash, tashqi muhitni tahlil qila olish, milliy va xalqaro iqtisodiyotda ro'y berayotgan barcha o'zgarishlardan kelib chiqqan holda tegishli xulosalarni shakllantirish hamda korxonalar

faoliyatini tashqi iqtisodiy-ijtimoiy muhitga mos holda muvofiqlashtirib borish kabilar hisoblanadi. Korxonalar faoliyatini rivojlantirishda bunday muhim vazifalarni amalga oshirish, bevosita moliyaviy menejmentni tashkil etish mexanizmini yanada takomillashtirish va mazkur sohadagi xorijiy davlatlarning tajribalaridan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Moliyaviy boshqaruv mexanizmi - korporativ moliyaviy boshqarish jarayonlarini tartibga soluvchi va amalga oshiruvchi asosiy elementlar tizimining majmui hisoblanadi. Moliyaviy boshqaruv mexanizmi korxonani dastlabki tashkil etish davridan boshlab, ularni rivojlanish siklining barcha bosqichlarida moliyaviy boshqaruvning alohida jihatlari va prinsiplarini e'tiborga olgan holda qarorlar qabul qilish, uning samarali amalga oshirilishi, ijrosini ta'minlash hamda nazorat qilishni o'z ichiga qamrab oladi. Korporativ tuzilmalar faoliyatini davlat tomonidan (normativ va huquqiy hujjatlar orqali) tartibga solish mexanizmi tuzilmani tashkil etish va faoliyat yuritish jarayonlarini qamrab oladi.

Jahon amaliyotidan ma'lumki, ko'philik tipdagi korporativ tuzilmalar uchun moliyaviy boshqaruv mexanizmi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Korxonalar faoliyatini tartibga solishning bozor mexanizmi. Bu mexanizm asosan moliya bozori sohasida namoyon bo'ladi.

Korxona moliyaviy faoliyatining ayrim jihatlari tartibga soluvchi ichki mexanizm. Bunday mexanizm korxonalar moliyaviy faoliyatiga doir tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish maqsadida mustaqil ravishda shakllantiriladi.

Moliyaviy boshqaruvning axborot ta'minot tizimi. Boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun aniq va ishonchli ma'lumotlar bilan ta'minlashga yo'naltiradi.

Qabul qilingan boshqaruv qarorlarini ijrosini ta'minlanishini nazorat qilish metodi. Bunda moliyaviy boshqaruvning ichki nazorat mexanizmi, subyekt moliyaviy faoliyatini boshqarishning samaradorligini aniqlashda alohida ahamiyat kasb etib, ushbu jarayon moliyaviy tahlil, auditning usullari yordamida hamda joriy faoliyat monitoringini tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Xorij korporativ tuzilmalarda moliyaviy menejmentni tashkil etilishi yoki kompaniya moliyaviy boshqaruvining tashkiliy tuzilishiga e'tibor bersak, AQSH yoki Yevropa mamlakatlarida faoliyat yurituvchi aksariyat kompaniyalarda

moliyaviy boshqaruvning tashkiliy tuzilishi ularning faoliyat turlaridan kelib chiqqan holda bo'lim va bo'linmalarga ajratilib, ularning aniq vazifa va majburiyatlari belgilab olinadi. Yirik va o'rta korxonalarda odatda moliyaviy boshqaruvni amalga oshirish uchun bosh ijrochi direktor (Chief executive officer - CEO) va moliyaviy masalalar bo'yicha vitse-prezident yoki moliyaviy menejer (Chief Financial Officer - CFO) tayinlanadi hamda tegishli bo'lim va bo'linmalar bevosita ularga bo'ysunadi. Yirik kompaniyalarda moliyaviy faoliyat ikkita asosiy yo'nalishga ajratilib, ularning birinchisini g'aznachi (moliyaviy boshqarma boshlig'i - treasures), ikkinchisini esa bosh buxgalter (controller) boshqaradi hamda ular bevosita moliyaviy menejerga bo'ysinuvchi bo'linmalar hisoblanadi.

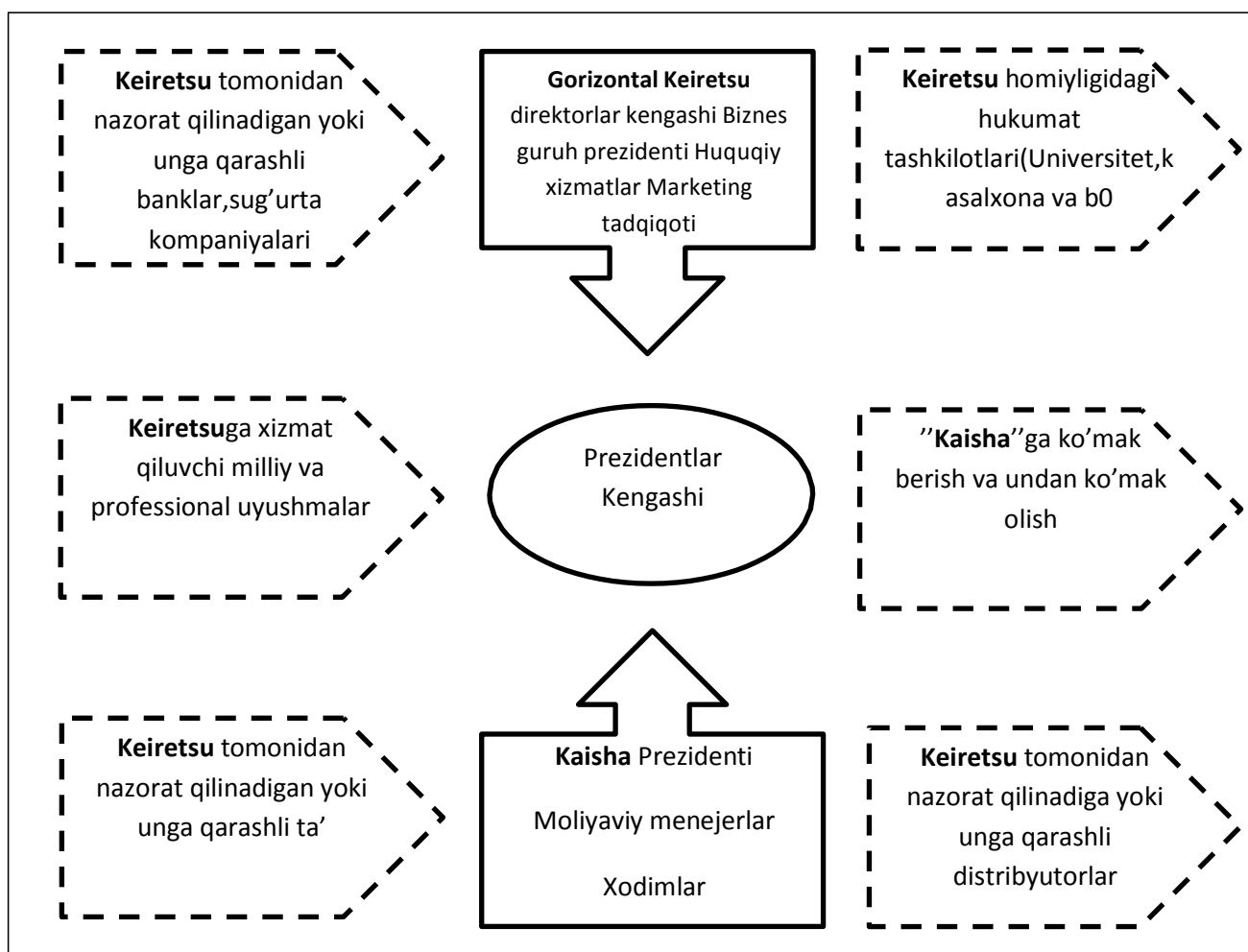
Yirik korxonalarda g'aznachi va bosh buxgalterning ham alohida vazifalari va majburiyatlari belgilangan bo'lib, ular bevosita o'z faoliyat yo'nalishlari, vakolatlari doirasida yuqori bo'linmalarga boshqaruv karorlarini qabul qilish uchun ma'lumotlarni tayyorlaydi va taqdim etadilar. Zamonaviy boshqaruv sharoitida bosh moliyaviy menejer boshqaruvning yoki direktorlar kengashining a'zosi hisoblanib, boshqaruv iyerarxiyasida muhim o'ringa ega. Bosh ijrochi direktor bilan birga moliyaviy menejer aksionerlar oldida javobgarlik va mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi hamda biznesning egalari va investorlarga moliyaviy natijalar bo'yicha hisobotlarni taqdim etadi. O'z navbatida moliyaviy masalalar bo'yicha vitse-prezidentning nomzodini alohida tartibda direktorlar Kengashi tomonidan tasdiqlanadi, ushbu holat uning bosh ijrochi direktorlardan mustaqilligini anglatib, o'zining xatti-harakatlari va bajaradigan ishlari bo'yicha aksionerlar oldida hisobot berishini izohlaydi. Direktorlar kengashi tuzilmasidan ko'rishimiz mumkinki, bosh ijrochi directorga mahsulot realizatsiyasi bo'yicha vitse-prezident, moliyaviy masalalar bo'yicha vitse-prezident, operatsion faoliyat bo'yicha vitse-prezident to'g'ridan to'g'ri bo'ysunadi. Moliyaviy masalalar bo'yicha vitse-prezidentga g'aznachi va bosh hisobchi bog'lanadi. Ular moliyaviy, soliq hisobotlarini, kapital qo'yilmalar byudjetini boshqarish, kreditlarni boshqarish vazifalarini bajarishga mas'ul hisoblanadi.

Xalqaro va milliy amaliyotda korxonalar boshqaruv tizimini tashkil qilishning

eng ko'p ommalashgan usullaridan biri ham boshqaruvning iyerarxik va funksional holatda amalga oshirilishi hisoblanadi. Korxonalarda boshqaruv markazlarini iyerarxik holatda tashkil qilinishi, ularda boshqaruv tizimini turli pog'onalarga ajratishni nazarda tutadi. Hozirgi kunda korxonalarda boshqaruv tizimi ikki yoki uch pog'onali tizimga ajratilmoqda, bunda asosan birinchi pog'onada korxonalarini butun boshqaruv faoliyatining apparati, keyingi pog'onalarda esa uning alohida tarkibiy birliklarida boshqaruv tizimi tashkil qilinadi. Yuqorida AQSH va G'arbiy Yevropa kompaniyalarining korporativ moliyaviy boshqaruv tizimi xususida to'xtalib o'tdik. Korporativ moliyaviy boshqaruv sohasida ko'p yillik samarali tajribaga ega bo'lgan davlatlardan biri Yaponiya hisoblanadi. Yaponiyaning iqtisodiyoti ko'plab geografik mintaqalarda va ko'plab biznes sektorlarida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Yaponiyaning ana shunday muvaffaqiyatga erishishida muhim kuch bo'lib xizmat qiladigan Yapon korporativ menejmentining o'ziga xos xususiyatlari va undagi kompaniyalari qanday ishlashi hamda ularning tashkiliy tuzilishi qanday ekanligi haqida ko'proq bilish uchun ularning biznes madaniyatini ham o'rganish talab etiladi.

Yaponiyaning biznes madaniyatida iyerarxiyaga kuchli ishonch, jamoaviylik, jamoa maqsadlarining uyg'unlashuvi va jamoa maqsadlari uchun mas'uliyatlilik yuqori darajada namoyon bo'ladi. Biznesda yoshi ulug' yoki vakolatli shaxslarga nisbatan chuqur hurmat madaniyati ham mukammal shakllangan. Bunday madaniyatda ko'pincha, yo'riq va ko'rsatmalarga hech qanday e'tirozsiz va zudlik bilan bo'ysuniladi. Bunday madaniyatning shakllanish tarixi Konfutsiy ta'limotiga borib taqaladi. Haqiqatdan ham Yaponiyaning bunday madaniyati G'arb mamlakatlari amaliyotidan yaqqol farq qiladi. Boshqacha aytganda, Yapon korporativ menejmentida vakolatli shaxs o'z bo'ysunuvchilarining ko'rsatmalarni so'zsiz bajarishlarini ko'zda tutish bilan bir ga, bo'ysunuvchilarga karyera maktabida ustozlik vazifasini ham bajarishadi. Hattoki, bo'ysunuvchilarning oila a'zolariga ham g'amxo'rlik qiladi.

Amerika va Yevropa hamkorlariga zid ravishda, Yaponiya korporatsiyalari

2-rasm. Gorizontal “Keiretsu” shaklidagi Yapon korporatsiyasining tashkiliy tuzilishi⁷

o'z xodimlarini o'zgarmas xarajatlar tarkibiga kiritadi va ta'minotchilar bilan munosabatlarni juda yaqin qilishga moyil bo'ladi. Boshqaruv qarorlari qabul jarayonida kompaniyaning barcha bo'g'inlarining ishtiroki ta'minlanadi. Yapon korporativ moliyaviy boshqaruvida asosan ikki turdagi vertikal va gorizontal integrallashgan tashkiliy tuzilmalardan keng miqyosda foydalanib kelinadi.

Yaponiyaning yirik vertikal integratsiyalashgan “Keiretsu” tashkilotlari mamlakat va kompaniyalar rivoji uchun ko'p yillar xizmat qilib kelayotgan va sinalgan o'ziga xos tashkiliy tuzilmalardan biri hisoblanadi. Bunday tashkiliy tuzilmaga ega bo'lgan tashkilotlar tarixan ildiz otgan bo'lib, milliy madaniyatga o'z-o'zidan chambarchas uyg'unlashib ketgan.

Moliyalashtirish kompaniyaning xususiy banklari yoki sug'urta kompaniyalari

⁷ Keiretsu.com sayti ma'lumotlar asosida talaba tomonidan tayyorlandi.

hisobidan shakllantiriladi. Kompaniya uchun zarur bo'lgan huquqiy xizmatlar va maslahatlar esa kompaniyaning mutaxassislaridan iborat bo'limlar tomonidan taqdim etiladi. Shuningdek, kompaniya va uning xodimlari manfaatlarini qo'llab-quvvatlaydigan milliy uyushmalar va professional uyushmalar ham kompaniya bilan yaqindan hamkorlik qiladi. Muvafaqqiyat qozonish maqsadida, turli kichik firmalar (Yapon tilida "Kaisha" deb ataladi)"Keiretsu"ga biznes guruhni shakllantirish yoki "Keiretsu" tarmog'ini tashkil etish maqsadida birlashadilar."Keiretsu" "Kaisha"lar uchun moliyaviy, tashkiliy, huquqiy va logistik xizmatlarni taqdim etadi. Masalan, "Mitsubishi Motors" (Kaisha) uchun avtomobil ehtiyot qismlari uchun zarur xomashyolar "Mitsubishi Biznes Group" (Keiretsu) tarkibiga kiruvchi ta'minotchilar tomonidan yetkazib beriladi. Bu esa, "Kaisha"lar uchun xomashyo uzluksizligini ta'minlaydi. Turli kichik va o'rta korxonalarning "Keiretsu"ga birlashmasliklari bozordagi katta imkoniyatlardan mahrum bo'lishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun Yapon korporatsiyalari bilan raqobatlashish G'arb korporatsiyalariga qiyinchilik tug'diradi. Nihoyat, bir necha yuzlab kompaniyalar bir "Keiretsu"ga birlashishlari mumkin. Lekin, shulardan ayrimlari ya'ni, 20 dan 30 tagacha bo'lgan kompaniyalarning prezidentlari "Keiretsu" Prezidentlar Kengashiga a'zo bo'lishi mumkin. Umuman olganda, Yapon korporatsiyalari turli tashkiliy tuzilmalarga ega bo'lib, ularning korporativ boshqaruv tizimiga yondashuvi Yapon madaniyati ta'sirida uzoq yillar davomida shakllanib kelgan. Bu kabi yondashuvning mavjudligi, bugungi kunda Yapon kompaniyalarining biznes muvafaqqiyatiga sabab bo'lmoqda.

I bob bo'yicha xulosa

Moliyaviy boshqaruv - bu korxonaning strategik va joriy maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan moliyaviy resurslarni va moliyaviy faoliyatni boshqarishdir. Shuningdek, moliyaviy boshqaruv tushunchasi korporativ moliyani boshqarish tizimi sifatida, tadbirkorlik faoliyati turi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Bugungi kunga kelib moliyaviy boshqaruv pul oqimlari konsepsiyasi, pul mablag'larining vaqt bo'yicha qiymati konsepsiyasi, risk va daromadlilik konsepsiyasi, bozor samaradorligi haqida gipoteza, portfel nazariyasi va moliyaviy aktivlarni baholash modeli, kapital tarkibi va dividend siyosati nazariyasi, agentlik munosabatlari nazariyalari va boshqalarga asoslanadi.

Moliyaviy boshqaruvning kompleks mazmunidan kelib chiqqan holda uning bajaradigan funksiyalarini ikkita asosiy guruhga; boshqaruv subyektining funksiyalari hamda maxsus funksiyalarga bo'lish mumkin. Birinchi guruh funksiyalar tarkibi har qanday boshqariluvchi tizimli bir xil tavsifga ega. Ular tarkibiga tashkil etish, tahlil, rejalashtirish, motivatsiya va nazorat kiritiladi. Moliyaviy boshqaruvning maxsus funksiyalariga esa aktivlarni boshqarish, kapitalni boshqarish, investitsiyalarni boshqarish, pul oqimlarini boshqarish, mohiyaviy risklarni boshqarish kabilar kiradi.

Foydani maksimallashtirib borish orqali mulkdorlar moddiy farovonligini va bevosita korxona bozor qiymatini oshirib borish moliyaviy boshqaruvning asosiy maqsadi hisoblanadi. Asosiy maqsaddan kelib chiqqan holda moliyaviy boshqaruv oldiga operatsion, investitsion va mohiyaviy faoliyat bo'yicha samarali qarorlar qabul qilish bilan bogliq vazifalar qo'yiladi. Korporativ tuzilmalar moliyaviy boshqaruvida moliyaviy menejerlar va rahbarlarning o'rnini benihoya katta. Moliyaviy direktorning bosh vazifasi moliyaviy boshqarishning izchil va samarali ishlash tizimini ta'minlash orqali korporativ tuzilmaning barcha bo'linmalari operatsion strategiyalarini va aksiyadorlar uzoq muddatli maqsadlarini integratsiyalash bilan ifodalanadi. Rivojlangan davlatlardagi o'rta va yirik korxonalarda moliyaviy direktor yoki moliyaviy masalalar bo'yicha kompaniya vitse-prezidenti tomonidan boshqariladigan maxsus xizmatni tashkil etish odatga aylangan.

Moliyaviy boshqaruv mexanizmi - korporativ moliyaviy boshqarish jarayonlarini tartibga soluvchi va amalga oshiruvchi asosiy elementlar tizimining majmui hisoblanadi. Moliyaviy boshqaruv mexanizmi korxonani dastlabki tashkil etish davridan boshlab, ularni rivojlanish siklining barcha bosqichlarida moliyaviy

boshqaruvning alohida jihatlari va prinsiplarini e'tiborga olgan holda qarorlar qabul qilish, uning samarali amalga oshirilishi, ijrosini ta'minlash hamda nazorat qilishni o'z ichiga qamrab oladi.

Jahon amaliyotidan ma'lumki, ko'pchilik tipdagi korporativ tuzilmalar uchun moliyaviy boshqaruv mexanizmi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Korxonalar faoliyatini tartibga solishning bozor, korxona moliyaviy faoliyatining ayrim jihatlari tartibga soluvchi ichki mexanizm, moliyaviy boshqaruvning axborot ta'minot tizimi, qabul qilingan boshqaruv qarorlarini ijrosini ta'minlanishini nazorat qilish metodi va boshqalar.

Xalqaro korporativ tuzilmalarda moliyaviy boshqaruvni tashkil etilishi yoki kompaniya moliyaviy boshqaruvining tashkiliy tuzilishiga e'tibor bersak, AQSH yoki Yevropa mamlakatlarida faoliyat yurituvchi aksariyat kompaniyalarda moliyaviy boshqaruvning tashkiliy tuzilishi ularning faoliyat turlaridan kelib chiqqan holda bo'lim va bo'linmalarga ajratilgan. Yirik va o'rta korxonalarda odatda moliyaviy boshqaruvni amalga oshirish uchun bosh ijrochi direktor (Chief executive officer - CEO) va moliyaviy masalalar bo'yicha vitse-prezident yoki moliyaviy menejer (Chief Financial Officer - CFO) tayinlanadi hamda tegishli bo'lim va bo'linmalar bevosita ularga bo'ysunadi. Yaponiyada boshqaruv qarorlari qabul qilish jarayonida kompaniyaning barcha bo'g'inlarining ishtiroki ta'minlanadi. Yapon korporativ moliyaviy boshqaruvida asosan ikki turdagi vertikal Keiretsu va gorizontal integrallashgan tashkiliy tuzilmalardan keng miqyosda foydalanib kelinadi. Umuman olganda, Yapon korporatsiyalarining korporativ boshqaruv tizimiga yondashuvi, tashkil etish jarayoni Yapon madaniyati ta'sirida uzoq yillar davomida o'zaro bog'liqlikni tashkil etgan holda shakllanib kelgan.

II BOB. KORPORATIV BOSHQARUVGA ASOSLANGAN TUZILMALARDA MOLIYAVIY BOSHQARUVNI TASHKIL ETISHNING AMALIY HOLATI

2.1. Exxonmobil korporatsiyasining (AQSh) asosiy faoliyat yo'nalishlar va moliyaviy boshqaruvning tashkil etilishi.

Korporativ moliyaviy boshqaruv sohasida xalqaro yirik korporatsiyalarning o'rnini benihoya kattadir. Exxon Mobil Corporation (ExxonMobil) - Texasdagi Irving shtatida joylashgan Amerika ko'pmillatli neft-gaz korporatsiyasi. 1999-yil 30-noyabrda Exxon va Mobil kompaniyalari birlashuvida tashkil etilgan. 1998-yilda Exxon va Mobil kompaniyasi dunyodagi uchinchi yirik kompaniya - Exxon Mobil Corp deb nomlangan yangi kompaniya tashkil etgan va 73,7 milliard dollarlik birlashuv shartnomasini imzolagan. Bu o'sha paytdagi eng katta korporativ birlashuv edi. Birlashish davrida Exxon dunyodagi eng yirik energiya kompaniyasidir, ayni paytda "Mobil" Qo'shma Shtatlardagi ikkinchi yirik neft va gaz kompaniyasi.

ExxonMobil - dunyodagi eng yirik savdo-sotiq, xalqaro neft-gaz kompaniyasi. Ular 135 yildan ziyod vaqt mobaynida sanoat sohasining yetakchisidirlar. Ularning integratsiya portfelining sifati, hajmi va xilma-xilligi global biznes segmentlarining uchta qismida: yuqori oqim, quyi oqim va kimyoviy jihatdan aniq ko'rinadi. Ushbu uchta segmentning integratsiyasi biznesning turli yo'nalishlarida aksiyadorlik qiymatini oshirish uchun teng imkoniyatlarni taqdim etuvchi mutlaqo raqobat afzalligi yaratadi. Operatsion mukammallikni, intizomli investitsiyalarni va texnologiyani ishlab chiqishga sodiqligi bilan ular har bir kichik qiymatini quyidagi hollardan mijozga qadar oshiradilar.

Loyihalarni rejalashtirish, loyihalashtirish va bajarish uchun tasdiqlangan tizimlar va jarayonlar bilan ular xarajatlarni va sikl vaqtlarini kamaytirishadi: Qadriyatlarni tezroq ushlab turish va egri imtiyozlarni qo'llash uchun bosqichma-bosqich rivojlanishlarni amalga oshirish; mavjud infratuzilmaning foydalanish innovatsion texnika va texnologiyalarni joriy etish; eng yaxshi kishilar o'zlarining sa'y-harakatlari va bilim va ko'nikmalarini tashkilotdagi boshqalarga o'tkazish

uchun barcha loyihalar bo'yicha o'z loyihalarini boshqarish tajribasidan foydalanish.

Korporatsiya hajmi, kuchli kapital tuzilishi, geografik xilma-xilligi va yuqori oqim, quyi oqim va kimyo korxonalarining bir-birini to'ldiruvchi tabiati Korporatsiyadagi korporativ miqyosdagi foiz stavkalari, valyuta kurslari va buyumlar bahosidagi o'zgarishlar ta'sirini kamaytiradi. Bundan tashqari, korporatsiya tovarlar narxidagi xatarlarni boshqarish va savdo maqsadlarida boshqarish uchun tovarlar asosida tuzilgan shartnomalarni, shu jumladan lotin mahsulotlarini qo'llaydi. Korporatsiya lotin lavozimiga bog'liq bo'lgan kredit xavfi bir qator omillar, shu jumladan, lotin mahsulotlarini almashinish bo'yicha almashinuvlar va lotin kontragentlariga qo'yiladigan sifat va moliyaviy limitlarni qo'llash orqali kamaytiriladi. Korporatsiya korporatsiya moliyaviy holatiga, operatsiyalar natijalariga yoki lotin mahsulotlarining likvidliligiga moddiy yoki bozor xavfi mavjud emas deb hisoblaydi. Korporatsiya lotin faoliyati uchun avtorizatsiya, hisobot berish va monitoringni o'z ichiga olgan boshqarish tizimini saqlaydi. Korporatsiya, asosan, qisqa muddatli qarzlar va o'zgaruvchan foiz stavkalariga ega bo'lgan uzoq muddatli qarzlar bo'yicha foiz stavkalari o'zgarishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Korporatsiya qarziga ta'sir ko'rsatadigan foiz stavkalaridagi 100 bazaviy nuqta o'zgarishining ta'siri daromad, pul oqimi yoki adolatli qiymat uchun muhim emas. Korporatsiya uzoq muddatli va qisqa muddatli likvidlilikning salmoqli salohiyatiga ega. Ichki ishlab chiqarilgan mablag'lar uzoq muddatli va qisqa muddatli qarzlar bilan to'ldiriladigan moliyaviy talablarning aksariyat qismini qoplashi kutilmoqda. Ba'zi qo'shma sheriklar kredit bozorlariga bog'liq va ularning moliyalashtirish qobiliyati qo'shma korxona loyihalarining rivojlanish sur'atlariga ta'sir qilishi mumkin. Korporatsiya ko'plab xorijiy valyutalarda biznesni olib boradi va sotish, xarajat, moliyalashtirish va investitsiyalash bilan bog'liq pul oqimlari bo'yicha kurslarga bog'liq. Ayirboshlash kurslarida dalgalanmalar tez-tez almashinib turadi va ExxonMobilning geografik va funktsional jihatdan turli operatsiyalariga ta'sir ko'rsatadi. Korporatsiya valyuta qiymatidagi o'zgarishlarning ta'sirini yumshatish uchun valyuta bitimlarini

cheklashni qo'llaydi va Korporatsiya valyuta shartnomalarini cheklangan tarzda qo'llash bilan bog'liq ta'sirlar jiddiy emas.

ExxonMobilning umumiy qarz va kapitalning ulushi. Ushbu qarashlarning ikkalasi orasida, ExxonMobil kompaniyasining kapitalga nisbatan qo'llaniladigan summalaridagi ulushi mavjud bo'lib, ular korporatsiya tomonidan qo'llaniladigan kapitalning yanada keng qamrovli o'lchovini ta'minlash uchun kiritilishi kerak deb hisoblaydi.

4-jadval

Exxonmobil korporatsiyasining muomaladagi kapitali: aktiv va passivlik istiqbollari⁸.

Muomaladagi kapital, (million dollarda)	2015	2016	2017
Foydalanishdagi aktivlar va majburiyatlar istiqbolligi			
Jami aktivlar	348691	330314	336758
Qisqa muddatli majburiyatlar va aktivlar			
Jami joriy majburiyatlar(kreditorlik qarzlari)	-39841	-33808	-35214
Jami uzoq muddatli majburiyatlar(uzoq muddatli qarzsiz)	-72014	-79914	-86047
Aktiv va majburiyatlarning foizdagi ulushi	-8298	-8031	-8286
Jami muomaladagi kapital	232467	212794	211658

Aktivlar va qarzlarni nuqtai nazaridan band bo'lgan jami kapital uzoq muddatli qarzni hisobga olmagan holda jami aktivlar va uzoq muddatli umumiy majburiyatlarni o'z ichiga oladi. Jami aktivlar \$ 348,691 mln., \$ 330,314 mln. Va 2017, 2016 va 2015 yillarda 336,758 mln. dollarni tashkil etdi. Uzoq muddatli qarzlarni hisobga olmagan uzoq muddatli umumiy majburiyatlari so'nggi uch yilda \$ 72,014 mln, \$ 79,914 mln va \$ 86,047 mlanni tashkil etdi. Ish bilan ta'minlangan

⁸ Exxonmobil.com sayti ma'lumotlariga tayangan holda talaba tomonidan tayyorlandi.

jami sarmoya keyingi yillarda ortib, 2017 yilda 232,467 million dollarni tashkil etadi.

Qarz va likvidlik nuqtai nazaridan foydalaniladigan jami kapitalning asosiy omillari kredit va qarzlar, uzoq muddatli qarzlar va ExxonMobil ning ustav kapitalini tashkil etdi. 2017-yilda ExxonMobil kapitalining umumiy hajmi \$187,688 mln.ni tashkil etib, 2016 va 2015 yillarda mos ravishda \$ 167,325 va \$170,811 mln. Kompaniya uzoq muddatli qarzini 2017 yilda \$ 4526 mln.ga qisqartirishga erishdi, bu esa ExxonMobilning ustav kapitalining ko'payishiga olib keldi. Eslatmalar va kreditlar bo'yicha qarzlarning o'sishi 2017 yilda \$ 4100 mln. dollardan \$17930 mln. dollarga etgan.

5-jadval

Dividendlar bo'yicha ma'lumot, oxirgi e'lon qilingan dividend to'lovi⁹

Foiz ko'rsatkichi	Qo'shimcha dividend sanasi	Yozuv sanasi	To'lov sanasi
\$0.82/ulush	11-May, 2018	14-may, 2018	11-Iyun, 2018

Aksiyadorlar uchun dividendlarni olishning uchta usuli. O'z nomidan ro'yxatdan o'tgan aksiyadorlar ulushiga to'langan dividendlar uchun uch xil variant mavjud:

To'g'ridan-to'g'ri depozit: dividendlar to'lovi dividend to'lovi bo'yicha to'g'ridan to'g'ri aksiyadorlik tekshiruvi yoki jamg'arma hisobiga elektron fondlar orqali beriladi.

Tekshiruv: ular to'g'ridan-to'g'ri qarorgohi yoki bankiga yuborilgan dividendlarni tekshirishlari mumkin.

Daliliyani qayta rag'batlantirish: ular ExxonMobil aksiyalarining qo'shimcha aksiyalarida o'zlarining dividendlari butun yoki bir qismini ExxonMobil Korxona

⁹ Exxonmobil.com sayti ma'lumotlariga tayangan holda talaba tomonidan tayyorlandi.

fondining Computershare Investitsiya rejasi orqali avtomatik ravishda qayta investitsiya qilishlari mumkin.

Qabul qilingan dividend muddati - rekord kundan bir ish kuni. Dividendlar aksiyadorlarga rekord darajadagi rekord davrda to'lanadi. Aksiyalarni dividend muddati tugashidan oldin sotib olish va rekord darajadagi daromadni olish huquqiga ega bo'lishi kerak.

5-jadval

ExxonMobil oddiy aksiyalar ulushlari bo'yicha dividendlar¹⁰.

	2018	2017	2016	2015	2014	2013
1 chorak	\$0.77	\$0.75	\$0.73	\$0.69	\$0.63	\$0.57
2 chorak	\$0.82	\$0.77	\$0.75	\$0.73	\$0.69	\$0.63
3 chorak		\$0.77	\$0.75	\$0.73	\$0.69	\$0.63
4 chorak		\$0.77	\$0.75	\$0.73	\$0.69	\$0.63
Jami	\$1.59	\$3.06	\$2.98	\$2.88	\$2.70	\$2.46

"ExxonMobil" ning dividend to'lovlari oxirgi 35 yilda o'rtacha 6,3 foizga o'sdi.

Korporatsiya o'zining qidiruv va ishlab chiqarish faoliyatini hisobga olish uchun "muvaffaqiyatli harakat" uslubidan foydalanadi. Ushbu usul bo'yicha xarajatlar yalpi miqdorda to'planadi. Mulkni sotib olish, ijaraga berish yoki boshqa usul bilan sotib olish uchun sarflangan xarajatlar amalga oshirilganda amalga oshiriladi. Tadqiqot qudug'i xarajatlari quduq ishlab chiqarish qudug'i sifatida uning yakunini oqlash uchun etarli miqdorda zaxiralar topilgan va Korporatsiya

¹⁰ Exxonmobil.com sayti ma'lumotlariga tayangan holda talaba tomonidan tayyorlandi.

zaxiralarni baholash va loyihaning iqtisodiy va faoliyat yurituvchanligini baholash uchun yetarli darajada muvaffaqiyatga erishgan taqdirda aktiv sifatida saqlanadi. Ushbu mezonlarga javob bermaydigan qidiruv qudug'i xarajatlari xarajatlar uchun sarflanadi. Boshqa geofizik xarajatlar va yillik ijara ijarasi, shu jumladan, boshqa qidiruv xarajatlari amalga oshirilgan taqdirda amalga oshiriladi. Ishlab chiqarish quduqlari va quruq teshiklarni ishlab chiqarish xarajatlarini o'z ichiga olgan ishlab chiqarish xarajatlari kapitalizatsiya qilinadi.

Tovar bahosini uzoq va chuqur qisqartirish sanoatda mavjud bo'lganda, bozor talablari va talab sharoitlari korporatsiyaning uzoq muddatli bahosi yoki uning kapital investitsion qarorlari uchun foydalanadigan marjinal taxminlarga o'zgartirishlar kiritishi mumkin. Ushbu o'zgarishlar o'zlarining uzoq muddatli neft bahosiga, tabiiy gaz bahosiga yoki marjonlar darajasiga sezilarli darajada pasayishiga olib keladigan darajada Korporatsiya ushbu vaziyatni boshqa hodisalar va operatsion yo'qotishlar tarixi kabi holatlardagi o'zgarishlar bilan birgalikda ko'rib chiqishi mumkin.

ExxonMobil sho'ba korxonalariga sotilgan sarmoyalar umumiy kapitalining ulushi mos ravishda 2017, 2016 va 2015 yillarda 15 foizni, 14 foizni va 15 foizni tashkil etdi.

2017-yilda korporatsiya to'rtta qo'shma korxona bo'yicha aksiyalarni sotib olish uchun qariyb 3 milliard AQSh dollari miqdorida sarmoya kiritdi, natijada tabiiy gazga boy Mozambik 4-bloki hududida 25 foizli bevosita qiziqish yuzaga keldi. Mazkur bitim 2017 yil 13 dekabrda nihoyasiga yetkazildi. Investitsiyalar hisob-kitoblarning o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.

Tadqiqot va rivojlantirish xarajatlari 2017 yilda \$ 1,063 mln, 2016 yilda \$ 1,058 mln va 2015 yilda \$ 1,008 mln. Tashkil etadi. Tovar daromadidan oldingi soliqlarni jami valyuta operatsiyalari 2017 yilda 6 mln. Dollar va 2016 yilda 29 mln. Dollar, 2015 yilda esa 119 mln. 2017, 2016 va 2015 yillarda sof daromad 10 mln. AQSh dollari, 295 mln AQSh dollari va 186 mln. AQSh dollari miqdoridagi yo'qotishlarni o'z ichiga oladi, bu LIFO inventarizatsiyasining jamg'arilmalari va tushumlarining umumiy ta'siriga bog'liq. Qimmatbaho buyumlarning yig'implarni

yig'ishning umumiy qiymati, o'z navbatida, LIFO balans qiymatidan \$ 10,8 mlrd. Va 2017 yil 31 dekabriga kelib 8,1 mlrd.

Korxona va moliyalashtirish xarajatlari 2017-yilda 1,172 million dollarga teng bo'lgan 3,760 million dollarni tashkil etdi, bu esa asosan AQSh soliq tizimidagi islohatlar va AQSh soliq tizimidagi imtiyozga ega bo'lmagan AQSh soliq tizimidan 2.1 mlrd. Korxona va moliyalashtirish xarajatlari 2016 yilda \$ 1,172 mln. Bo'lib, 2015 yilga nisbatan 754 mln. AQSh dollarini tashkil etdi.

Faoliyat va aktivlarni sotishdan tushadigan pul oqimi, operatsion faoliyat va naqd pul oqimlari to'g'risidagi nizomda investitsiyalarni sotish va sotish bilan bog'liq bo'linmalar, mol-mulk, uskunalarni sotish bilan bog'liq tushumlarning summasi hisoblanadi. Ushbu pul oqimlari korporatsiya aktivlari va aktivlarni yo'qotishdan tashqari jami pul mablag'larini aks ettiradi. Korporatsiya barcha aktivlarning Ushbu faoliyatning muntazamligi sababli, kompaniya investorlarga biznesni moliyalash uchun mablag'larni baholashda va aksiyadorlar taqsimotini o'z ichiga olgan moliyalashtirish faoliyatini baholashda aktivlarni sotish bilan bog'liq daromadlarni hisobga olish uchun foydali bo'ladi deb hisoblaydi.

6-jadval

Exxonmobil korporatsiyasining operatsiyalar va aktivlarni sotishdan pul oqimi¹¹

Faoliyatdan va aktivlarni sotishdan kelgan pul oqimi,(million dollarda)	2017	2016	2015
Operatsion faoliyadan kelgan sof pul tushumi	30,066	22,082	30,344
Investitsiyalarni sotishdan olingan daromadlar, sho'ba aktivlar, mol-mulk, uskunalar va investitsiyalarni sotish va qaytarish	3,103	4,275	2,389
Operatsiyalar va aktivlarni sotishdan kelgan pul oqimi	33,169	26,357	32,273

2017-yilda operatsion faoliyat bilan ta'minlangan naqd pul 2016-yilga nisbatan 8,0 mlrd. AQSh dollaridan yuqori bo'lib, 2016-yilda 30,066 milliard dollarni tashkil etadi. Asosiy mablag'lar manbasi 19,8 milliard dollarni tashkil etadigan, 11,5

¹¹ Exxonmobil.com sayti ma'lumotlariga tayangan holda talaba tomonidan tayyorlandi.

Operatsion faoliyat bilan ta'minlangan naqd 2016 yilda \$ 8,3 mlrd.ni tashkil etgan bo'lsa, 2016 yilda \$ 22,082 mlrd.ni tashkil etdi. Pulning asosiy manbai 8,4 mlrd. Amortizatsiya va yo'qotish uchun naqdsiz mablag '\$ 22,3 mlrd.ni tashkil etdi, bu o'tgan yilga nisbatan 4,3 mlrd. Aktivlarni sotish bo'yicha sof daromadlar uchun 1,7 milliard dollar, ertelenen soliq imtiyozlari esa 4,4 milliard dollarni tashkil qildi. Naqd va qarzlardan tashqari operatsion aylanma mablag'larning o'zgarishi 2016 yilda 1,4 mlrd.

Amortizatsiya, yo'qotish va amortizatsiya. Amortizatsiya, tükenme va amortisman, birinchi navbatda, ishlab chiqarish birligi usuli yoki doğrusal usul bilan belgilanadi, u taxmin qilingan aktivlarga xizmat muddati eskirgan holda hisobga olinadi. Tasdiqlangan mol-mulkni sotib olish xarajatlari umumiy tasdiqlangan neft va gaz zaxiralari asosida hisoblab chiqilgan ishlab chiqarish usuli yordamida gumon qilinadi. Ishlab chiqarishda qazib olinadigan qazib olinadigan qazib olinadigan qazib olinadigan qazib olinadigan qazib olish va qazib chiqarishga sarflanadigan sarf-harajatlar, ishlab chiqarish quvvatlarining amaldagi operatsion usullaridan foydalangan holda qayta tiklanadigan, tasdiqlangan ishlab chiqilgan neft va gaz zaxiralari miqdori asosida ishlab chiqarish stavkalari bo'yicha

gumon qilinadi. Ishlab chiqarishning ishlab chiqarish usuli bo'yicha, neft va gaz hajmlari lizing yoki dala saqlash tankidagi chiqish vanalarida saqlash yoki sotish punktlarida hisoblagich bilan o'lchanganidan keyin ishlab chiqarilgan hisoblanadi. Agar ishlab chiqarish usuli ishlab chiqarish usuli yuqorida turgan aktivning iqtisodiy muddatidan adolatli taqsimlanishiga olib kelmasa muqobil usul qo'llaniladi. To'g'ri usulda cheklangan holatlarda aktivning kutilayotgan muddati asosiy zaxiralar bilan mos kelmaydi. Masalan, neft va tabiiy gazni ishlab chiqarishda foydalaniladigan ayrim aktivlar zahiraga qaraganda qisqa muddatga ega bo'lib, korxona korxona foydali muddati tugagandan so'ng aktivni butunlay yo'qolishini ta'minlash uchun to'g'ri amortizatsiya vositasidan foydalanadi.

Aktivlarni boshqarish dasturining bir qismi sifatida amalga oshirilgan aktivlarni baholash bo'yicha tahlillar va boshqa rentabellik bo'yicha xulosalar korporatsiyaga voqealar yoki holatlarning har qanday aktivlarining balans qiymatini qaytarib bera olmasligini baholashda yordam beradi. Umumiy holda, korporatsiya vaqtinchalik past narxlar yoki cheklovlarni qiymatsizligining belgisi sifatida ko'rmaydi. Rahbariyatning fikriga ko'ra, uzoq muddat davomida narxlar global talabni qondirish uchun energiya ta'minotiga sarmoya kiritish uchun etarli bo'lishi kerak. Narxlar vaqti-vaqti bilan sezilarli darajada pasayishi bilan birga, sanoatning uzoq muddatli bahosi bozor talabi va talabning poydevori bilan davom etaveradi. Ta'minot tomonida etuk konlardagi ishlab chiqarish hajmi pasaymoqda. Bu yangi kashfiyotlar, ishlab chiqarish va texnologiya va samaradorlik sohasidagi ishlab chiqarishlarni ishlab chiqarish uchun investitsiyalar hisobidan qoplanadi. OPEKning sarmoyaviy faoliyati va ishlab chiqarish siyosati ham jahon neft ta'minotiga ta'sir qiladi. Talab tomoni asosan umumiy iqtisodiy faoliyat va farovonlik darajasining vazifasi hisoblanadi. Korporatsiya asosiy aktivlarining katta qismi hayotlarining o'nlab yillar davomida o'lchanayotganligi sababli, ushbu aktivlarning qiymati asosan kelajakda tovar narxlarining uzoq muddatli qarashlari va ishlab chiqarish xarajatlariga asoslangan. Ushbu yirik aktivlarning muddati davomida korporatsiya neft va gaz narxlarining sezilarli o'zgaruvchanligini kutadi

va shuning uchun bu aktivlar yuqori daromadlar va pastroq daromadlar davri yoki hatto yo'qotish davriga duch keladi.

Tadbirlar yoki vaziyatning o'zgarishi aktivning balans qiymatini qaytarib bera olmasligini baholashda Korporatsiya oxirgi marta operatsion yo'qotishlarni narxlarni uzoq muddatli nuqtai nazardan ko'rib chiqadi. Uzoq muddatli narxlar keng dalgalanmaya tobe bo'lganda, kelajakdagi pul oqimlarini baholash maqsadlarida uzoq muddatli narxlar nuqtai nazarlari yanada barqaror va mazmunli bo'ladi.

2.2. O'ztransgaz AKning asosiy faoliyat yo'nalishlari va moliyaviy boshqaruvning tashkil etilishi

O'ztransgaz aksiyadorlik jamiyati O'zbekiston Respublikasi iste'molchilarini uzluksiz tabiiy gaz bilan ta'minlash shu bilan birga transportirovka, tranzit va eksport asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Korporativ tuzilma davlatimiz mustaqillikka erishgandan buyon "havo rang yonilg'isi" har bir xonadonga yetib borishi bo'yicha katta e'tibor qaratmoqda. Tabiiy gaz ta'minoti oshishi import va eksport bozorlarida gaz transporti va gaz taqsimlash tizimlarida rivojlanish o'sishini ishonchli ekspluatatsiyada saqlaydi. Mustaqillik yillari davomida gazlashtirish sathi 2 (ikki) barobarga oshgan, bu hayotimiz sifati oshishi va O'zbekiston Respublikasi iqtisodi o'sishiga xizmat qilmoqda.

Respublika sanoati va kichik biznes yetakchi tarmoqlari korxonalari va real iqtisodiy sektor asosiy tarmoqlarining doimiy iqtisodiy o'sish sur'atlarini va barqaror ishlashini ta'minlash yonilg'i energetika resurslar iste'molining oshirilishini nazarda tutadi. Tabiiy gazni ham ichki, ham tashqi bozorga yetkazib berish hajmlari oshib borayotgan hozirgi paytda, gaz transporti va gazni taqsimlash tizimlaridan ishonchli foydalanish saqlab holingan holda, gaz transporti tizimini rivojlantirish va gaz ta'minoti tizimini yaxshilash zarurati kuchayib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi iste'molchilarini tabiiy gaz bilan uzluksiz ta'minlash, shuningdek transportirovka qilish, tranzit va eksport qilish O'ztransgaz Aksiyadorlik kompaniyasiga yuklatilgan. 1992 yilda O'zbekiston Respublikasi

Vazirlar Maqkamasining 1992 yil 23 dekabrda 585-son qaroriga muvofiq, tashkil qilinayotgan O'zbekneftgaz Milliy korporatsiyasi tarkibida O'zbekgazsanoat ishlab chiqarish birlashmasining ixtisoslashtirilgan bo'linmalari bazasida tabiiy gazni transportirovka qilish bo'yicha O'ztransgaz Davlat birlashmasi tashkil qilindi. 1999 yilda – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 11 dekabrda O'zbekneftgaz Milliy neft va gaz sanoati korporatsiyasini “O'zbekneftgaz Milliy xolding kompaniyasiga qayta o'zgartirish to'g'risida”gi PF–2154-son Farmoni hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maqkamasining 1998 yil 15 dekabrda “O'zbekneftgaz” Milliy holding kompaniyasini tashkil etish va uning faoliyati to'g'risida”gi 523-son qaroriga muvofiq, O'ztransgaz Davlat birlashmasi negizida ochiq aksiyadorlik jamiyati shaklidagi O'ztransgaz Aksiyadorlik kompaniyasi tashkil qilindi. 2006 yilda – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 8 avgustda “O'ztransgaz” Aksiyadorlik kompaniyasining faoliyatini tashkil qilishni takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF–438-son qaroriga muvofiq, gazni taqsimlash tarmoqlarini rivojlantirish va ulardan foydalanish sohasida yagona siyosatni shakllantirish, ichki iste'molchilarga tabiiy gazni transportirovka va realizatsiya qilish bo'yicha samarali boshqaruv tizimini yaratish, shuningdek tabiiy gazdan oqilona foydalanish va gaz uchun to'lovlar intizomini mustahkamlash maqsadida O'ztransgaz Aksiyadorlik kompaniyasining faoliyati qayta tashkil qilindi. O'ztransgaz Aksiyadorlik kompaniyasi faoliyatining qayta tashkil qilinishi hududiy gaz bilan ta'minlash korxonalarini “O'zkommunxizmat” O'zbekiston agentligi tarkibidan “O'ztransgaz” Aksiyadorlik kompaniyasi tarkibiga o'tkazish orqali amalga oshirildi va hududiy gaz bilan ta'minlash korxonalari negizida barcha toifadagi iste'molchilarni gaz bilan ta'minlash uchun “O'ztransgaz” Aksiyadorlik kompaniyasining qo'shma korxonalari shaklidagi 6 ta hududlararo korxonalar tashkil qilindi.

Respublika gaz ta'minot tizimi gazni qazib olish va qayta ishlashdan transportirovka va iste'mol qilishga qadar yagona uzluksiz jarayonni o'zida ifodalaydi. Buning barchasi bitta struktura doirasida jamlangan bo'lib, bu yagona

texnik siyosatni amalga oshirish, ishlab chiqarish texnologiyasiga rioya qilish, tabiiy gazni iste'molchilargacha yetkazib berish imkonini beradi. Tabiiy gazni iste'molchilargacha yetkazib berishning ilgarilovchi o'sish sur'ati ta'minlanishini O'ztransgaz Aksiyadorlik kompaniyasining ustuvor vazifasi deb hisoblab, kompaniya tomonidan magistral gaz quvurlari tizimlarining quvvatlarini oshirish, barcha toifali iste'molchilarning gaz bilan ta'minlanishini barqaror ta'minlash va eksport imkoniyatlarini oshirish yuzasidan belgilangan topshiriqlarni bajarish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan ishlar amalga oshirildi.

“O'ztransgaz” Aksiyadorlik kompaniyasi respublikaning butun hududlarini qamrab oladigan 13027,1 ming km magistral gaz quvurlaridan foydalanadi va qo'shni davlatlar – Turkmaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston gaz transport tizimiga chiqishlarga ega.

“O'ztransgaz” aksiyadorlik kompaniyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- magistral gaz quvurlari, kompressor stantsiyalari, gazni erostrida saqlash stantsiyalari, gaz taqsimlash tarmoqlari va ularning uskunalaridan xavfsiz foydalanish qoidalarining me'yoriy talablariga belgilangan tartibda rioya qilingan holda, respublika iste'molchilarini tabiiy va suyultirilgan gaz bilan uzluksiz ta'minlash;

- magistral gaz quvurlari tizimi va gazni taqsimlash tarmoqlarini zamonaviylashtirish (modernizatsiyalash) va texnik jihatdan qayta ta'minlashni hisobga olib, tabiiy gazni transportirovka qilish texnologiyalariga va gidravlik muvozanatiga (balansiga) rioya qilingan holda, magistral gaz quvurlari tizimi va gazni taqsimlash tarmoqlarida yagona texnik siyosatini o'tkazish;

- magistral gaz quvurlari tizimi va gazni taqsimlash tarmoqlarida tabiiy gazdan oqilona foydalanishni ta'minlash;

- tabiiy gazni eksportga etkazib berish hajmini oshirish va uni transportirovka qilish bo'yicha ko'rsatiladigan xizmatlar doirasini kengaytirish. Mustaqillikka erishilgan kundan boshlab davlat tomonidan “zangori yonilg'i” eng olis qishloqda joylashgan har bir uygacha etib kelishiga ulkan diqqat-e'tibor qaratib

kelinmoqda. Natijada mustaqillik yillarida gazlashtirish darajasi 2 martadan yuqori o'sdi, bu aholining turmush darajasi oshishiga va farovonligi o'sishiga xizmat qildi. Kompaniyaning rivojlantirish strategiyasi quyidagi yo'nalishlarni amalga oshirishdan iborat:

1 – Iste'molchilar: iste'molchilarning sifatli gaz maqsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarini tobora to'liq qondirish orqali, ularning ishonchini yanada orttirib borish.

2 – Davlat: Davlat, tarmoq va jamoat dasturlarini amalga oshirishda ishtirok etish orqali davlat siyosatini bajarish.

3 – Aksiyadorlar: aksiyadorlarda kompaniyaning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash.

4 – Resurslar bilan ta'minlash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirib borish, xodimlar malakasi va xavfsizligini oshirib borish hisoblanadi.

Korporativ tuzilmaning boshqaruv tuzilmasi an'anaviy boshqaruv tizimiga monandir. Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi O'ztransgaz AKning yuqori boshqaruv organidir. Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishini O'ztransgaz AK kuzatuv kengashining raisi, u uzrli sabablarga ko'ra bo'lmagan taqdirda esa, O'ztransgaz AK kuzatuv kengashining a'zolaridan biri olib boradi. O'ztransgaz AK har yili aksiyadorlarning yillik hisobot umumiy yig'ilishini moliya yili tugaganidan keyin olti oydan kechiktirmay o'tkazadi. Aksiyadorlarning yillik umumiy yig'ilishida O'ztransgaz AKning Boshqaruvchilar kengashini va taftish komissiyasini saylash to'g'risidagi, O'ztransgaz AKning Boshqaruv raisi bilan tuzilgan shartnomaning muddatini uzaytirish, uni qayta tuzish yoki bekor qilish mumkinligi haqidagi masalalar hal etiladi, shuningdek qonun hujjatlari va O'ztransgaz AK ustaviga muvofiq O'ztransgaz AKning yillik hisoboti va boshqa hujjatlari ko'rib chiqiladi. Aksiyadorlarning yillik umumiy yig'ilishidan O'ztransgaz AKda kuzatuv kengashiga hisobdordir bo'lgan ichki audit xizmati tashkil etilgan. Kuzatuv kengashining 2014 yil 28 noyabrdagi bayonnoma xulosasi qarori bilan ichki audit xizmatiga 2 auditor ishga qabul qilingan.

O'ztransgaz AKning ichki audit xizmati O'ztransgaz AKning ijroiya organi, filiallari va vakolatxonalari tomonidan qonun hujjatlariga, O'ztransgaz AK ustaviga va boshqa qujjatlarga rioya etilishini, buxgalteriya hisobida va moliyaviy hisobotlarda ma'lumotlarning to'liq hamda ishonchli tarzda aks ettirilishi ta'minlanishini, xo'jalik operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan qoidalari va tartib-taomillariga rioya etilishini, aktivlarning saqlanishini, shuningdek O'ztransgaz AKni boshqaruv yuzasidan qonun qujjatlarida belgilangan talablarga rioya etilishini tekshirish hamda monitoring olib borish orqali O'ztransgaz AKning ijroiya organi, filiallari va vakolatxonalari ishini nazorat qiladi hamda baholaydi.

Taftish komissiyasi - O'ztransgaz AKning moliya-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish uchun aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi tomonidan bir yil muddatga 3 a'zodan iborat taftish komissiyasi saylanadi. Ushbu taftish komissiyasining vakolat doirasi qonun hujjatlari va O'ztransgaz AKning ustavi bilan belgilanadi.

Taftish komissiyasi O'ztransgaz AKda affillangan shaxslar bilan tuzilgan bitimlar yoki yirik bitimlar mavjudligi, shuningdek qonun qujjatlarining va O'ztransgaz AK ichki qujjatlarining bunday bitimlarni tuzishga doir talablariga rioya qilinishi to'g'risidagi xulosani har chorakda O'ztransgaz AK kuzatuv kengashining majlisiga olib chiqadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maqkamasining 2009 yil 19 iyundagi "Respublika korxonalarida xalqaro standartlar talablariga muvofiq sifat boshqaruv tizimini joriy qilinishini kengaytirish bo'yicha qo'shimcha tadbirlari to'g'risida"gi 173 sonli qaroriga asosan O'ztransgaz AKda, 2009 yilning oktyabr oyidan 2010 yilning dekabr oyiga qadar kompaniyaning beshta bo'linmalarida sifat menejmenti tizimini ishlab chiqish, joriy qilish va sertifikatsiya qilish borasida ishlar olib borilgan. Xalqaro standartlarga mos ISO 9001 2008 (SMT) sifat menejmenti tizimini joriy qilinishi kompaniyani tashqi iqtisodiy faoliyatida to'laqonli ishtirokchi bo'lishga, gaz transport tizimini qaqiqiy menejeri sifatida mamlakat ichida boshqa o'rinni egallashga imkoniyat yaratadi.

2016 yilning dekabr oyida UIK «SERT MANAGEMENT» MChJ tomonidan SMT ni qS ISO 9001 2008 standart talablariga muvofiqligi bo'yicha sertifikatlangan audit o'tkazildi. Buning natijasiga ko'ra "O'ztransgaz" ijroiya boshqaruv apparati va va SMT doirasiga kiradigan to'rtta bo'linmalarga O'zDst ISO 9001:2009 i ISO 9001:2008 talablariga javob beruvchi sertifikatlari berilgan. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, sifatli xizmatlarni ko'rsatishga yo'naltirilgan iste'molchilar ehtiyojlarini qondirish maqsadida kompaniya raqbariyati tomonidan 2016 yil 16.02.11y. 114-sonli buyruqi chiqarilgan. Unda 7 magistral gaz quvurlari boshharmalarida va 5 hududlararo unitar gaz ta'minot korxonalarida SMT kengaytirish borasida vazifa qo'yilgan.

2017 yilning aprel oyida UIK «SERT MANAGEMENT» MChJ tomonidan ikkinchi SMT ni qS ISO 9001 2008 standart talablariga muvofiqligi bo'yicha (sertifikatlangan) kengaytirilgan audit o'tkazildi. Buning natijasiga ko'ra O'ztransgaz ijroiya boshqaruv apparati va va SMT doirasiga kiradigan to'rtta bo'linmalarga O'zDst ISO 9001:2009 i ISO 9001:2008 talablariga javob beruvchi sertifikatlari berilgan. 2016 yilning sentyabr oyida korxonalar va bo'linmalarni 23 xodimi "Ichki audit" kursi bo'yicha ITIning SMSda o'qitilib chiqilgan. Bo'linmalar va korxonalardan o'qitilgan ichki audit xodimlari, Ichki audit o'tkazish jarayonida tizimni ishlashiga ob'ektiv baho berish imkoniyatini yaratish bilan bir qatorda foydali tajribaga ega bo'lish va o'zlarining korxonalarida nomuvofiqliklarni aniqlash va bartaraf etish imkoniyatini beradi.

Bugungi kunda Jamiyat ustav fondining miqdori 585 210 268 000 (besh yuz sakson besh milliard ikki yuz o'n million ikki yuz oltmish sakkiz ming) so'mni tashkil qiladi va nominal qiymati 1000 (bir ming) so'm bo'lgan 582 065 145 (besh yuz sakson ikki million oltmish besh ming bir yuz qirq besh) dona egasining nomi yozilgan oddiy joylashtirilgan aksiyalar hamda 3 145 123 (uch million bir yuz qirq besh ming bir yuz yigirma uch) dona egasining nomi yozilgan imtiyozli joylashtirilgan aksiyalardan iborat.

Jamiyat ustav fondi aksiyadorlar o'rtasida quyidagicha taqsimlanadi:

- Uzbekneftegaz aksiyadorlik jamiyati ulushi - 51,08 foiz, 298 929 993 000 (ikki yuz to'kson sakkiz milliard to'qqiz yuz yigirma to'qqiz million to'qqiz yuz to'qson uch ming) so'mlik 298 929 993 (ikki yuz to'qson sakkiz million to'qqiz yuz yigirma to'qqiz ming to'qqiz yuz to'qson uch) dona egasining nomi yozilgan oddiy aksiya;

- Davlat ulushi - 48,37 foiz, 283 082 092 000 (ikki yuz sakson uch milliard sakson ikki million to'qson ikki ming) so'mlik 283 082 092 (ikki yuz sakson uch million sakson ikki ming to'qson ikki) dona egasining nomi yozilgan oddiy aksiya.

- Boshqa yuridik va jismoniy shaxslar ulushi - 0,55 foiz, 3 198 183 000 (uch milliard bir yuz to'qson sakkiz million bir yuz sakson uch ming) sumlik, shundan, 53 060 000 (ellik uch million oltmish ming) sumlik 53 060 (ellik uch ming oltmish) dona egasining nomi yozilgan oddiy va 3 145 123 000 (uch milliard bir yuz qirq besh million bir yuz yigirma uch ming) so'mlik 3 145 123 (uch million bir yuz qirq besh ming bir yuz yigirma uch) dona egasining nomi yozilgan imtiyozli aksiyalar.

7-jadval

**O'ztransgaz' AK ning 2016-2017-yillardagi moliyaviy ko'rsatkichlari tahlili,
(ming so'mda)¹².**

No	Ko'rsatkichlar	2016-yil	2017-yil	Farq(+,-)
1	Mahsulot sotishdan sof tushum	7 082 485 822	7 253 735 483	171 249 661
2	Ishlab chiqarish tannarxi	4 063 426 184	4 584 894 723	521 468 539
3	Mahsulot sotishdan yalpi foyda	3 019 059 638	2 668 840 760	-350 218 878
5	Debitorlik qarzlari	10 567 864 048	12 967 789 095	2 399 925 047
6	Kreditorlik qarzlari	3 700 727 978	11 019 882 390	7 319 154 412

¹² Uztransgaz AK ning moliyaviy hisobot shakllari asosida talaba tomonidan tayyorlandi.

O'ztransgaz AKning iqtisodiy ko'rsatkichlariga e'tibor bersak, mahsulot sotishdan sof tushum va ishlab chiqarish tannarxi ko'rsatkichlari o'zgarishi holati o'zaro proporsional. Chunki, tannarx ko'payganda tushum ham ko'paymoqda. Mahsulot sotishdan yalpi foyda 2016 yilda 3 019 059 638 ming so'mni, debitorlik qarzlari 10 567 864 048 ming so'mni, kreditorlik qarzlari 3 700 727 978 ming so'mni tashkil etgan. 2017 yilda esa yalpi foyda 2 668 840 760 ming so'm, debitorlik qarzlari 12 967 789 095 ming so'mni kreditorlik qarzlari 11 019 882 390 ming so'mni tashkil etgan. Bundan ko'rinadiki, yalpi foyda 2017 yilda 350 218 878 ming so'mga kamaygan. 2017 yilda debitorlik hamda kreditorlik qarzlari ko'payish tendensiyasiga ega bo'lib, o'tgan yilgiga nisbatan mos ravishda 2 399 925 047 va 7 319 154 412 ming so'mga ko'paygan. Bu korxona yalpi foydasini sezilarli darajada ta'sir qilishiga ishora qiladi.

8-jadval

O'ztransgaz AKning operatsion faoliyatidan pul oqimi, (2017- 2016 yil uchun,ming so'm)¹³.

Operatsion faoliyat yo'nalishlari (ming so'mda)	2017	2016
Mahsulot(ish va xizmatlar) sotishdan kelib tushgab sof pul oqimi	10 248 198 416	9 705 407 173
Mahsulot, ish va xizmatlar uchun mol yetkazib beruvchilarga qarzlari summasi	-7 232 363 840	-6 503 798 442
Ishchilar bilan hisoblashishlar	-142 617 727	-138 435 788
Boshqa pul oqimlari va operatsion faoliyat daromadlari	-647 953 708	-387 020 854
Jami. Sof foyda va operatsion faoliyat xarajatlari	2 225 263 141	2 676 152 089

Jamiyatning ustav fondi qo'shimcha aksiyalarni joylashtirish yo'li bilan ko'paytirilishi mumkin. Jamiyat barcha turdagi aksiyalarining nominal qiymati

¹³ Uztransgaz AK ning moliyaviy hisobot shakllari asosida talaba tomonidan tayyorlandi.

1000 (bir ming) sum. Jamiyat aksiyalarni va aksiyalarga ayirboshlanadigan qimmatli qoqozlarni ochiq va yopiq obuna vositasida joylashtirishga haqli. Jamiyat ustav fondini ko'paytirish maqsadida joylashtirilgan aksiyalariga qo'shimcha ravishda chiqarishga haqli bo'lgan e'lon qilingan aksiyalarining miqdori, nominal qiymati 1 000 (bir ming) so'mlik 3 000 000 000 (uch milliard) dona egasining nomi yozilgan oddiy va 16 500 000 (un olti million besh yuz ming) dona egasining nomi yozilgan imtiyozli aksiyalardan iborat.

Jamiyat sof foydasi hisobidan: zaxira fondi, uy-joy qurish va sotib olish fondi, Jamiyat Kuzatuv kengashi tomonidan aniqlanadigan Jamiyat faoliyati uchun zarur bo'lgan boshqa fondlari tuziladi.

Boshqa mablag'lar mavjud bo'lmagan taqdirda, Jamiyatning zaxira fondi Jamiyatning zararlari o'rnini qoplash, Jamiyatning korporativ obligatsiyalarini muomaladan chiqarish, imtiyozli aksiyalar bo'yicha dividendlar to'lash va Jamiyatning aksiyalarini qaytarib sotib olish uchun mo'ljallanadi. Zaxira fondidan boshqa maqsadlarda foydalanish mumkin emas. Jamiyat Ustav fondining 15 (o'n besh) foizi miqdorda Jamiyat zaxira fondi tuziladi. Jamiyat zaxira Fondiga yuqorida belgilangan miqdorga yetguniga qadar har yili sof foydadan 5% miqdorida ajratmalar o'tkazadi. Zaxira Fondi to'laligicha yoki qisman sarflanib bo'lgan hollarida, majburiy ajratmalardan tiklanadi. Uy-joy qurish va sotib olish fondini shakllantirish va undan foydalanilish aksiyadorlar umumiy yigilishi tomonidan tasdiqlangan O'ztransgaz AK sof foydasi hisobiga ko'rilayotgai yoki sotib olinayotgan uy-joy fondini qurish, sotib olish va taqsimlashda mablag' bilan ta'minlash tartibi to'g'risidagi Nizomga muvofiq amalga oshiriladi. Xayriya ishlari va boshqa beg'araz yordamlarga Jamiyatning har yilgi xarajatlari o'tgan yilning sof foydasining 3 foizidan oshmasligi lozim va Jamiyat biznes rejasining ko'rsatkichlari oldingi xisobot yilning sof foyda qismida bajarilgan bo'lsa amalga oshiriladi.

II bob bo'yicha xulosa

Biz yuqorida ikki yirik kompaniyalarning faoliyat yo'nalishlari, moliyaviy

boshqaruv jarayoni va moliyaviy tahlil ko'rsatkichlari bilan tanishdik. ExxonMobil korporatsiyasi dunyodagi eng yirik savdo-sotiq xalqaro neft-gaz kompaniyasi. Ularning loyiha boshqaruv qobiliyatlari o'z vaqtida va byudjetda ishonch bilan qolish, katta raqobat afzalligi, ayniqsa murakkab muhitda. Ular jahon darajasidagi portfelini rivojlantirish uchun imtiyozli loyihalarga sarmoya kiritmoqdalar. ExxonMobil innovatsiya korporatsiyasidir. Ular 19 mingdan ortiq olim va muhandislarni ish bilan ta'minlaydilar va tadqiqotlar ishlab chiqishda yiliga 1 milliarddan ortiq mablag' sarflashadi. Seysmik ko'rish va rivojlangan suv omborlarini modellashtirish sohasidagi yangiliklari ularga boshqa imkoniyatlardan oldin yuqori sifatli imkoniyatlarni ko'rish va ularga ega bo'lish imkonini beradi. ExxonMobil biznes sikli davomida jozibador imkoniyatlarga intizomli sarmoyalarni jalb qilishga intiladi. Loyihalar turli iqtisodiy sharoitlarda va buyumlar bahosida baholanadi va loyihalarni oqilona xavfsizlik chegaralarini qo'llash orqali mustahkamlashni ta'minlashga intiladi. Korporatsiya faoliyati uchun avtorizatsiya, hisobot berish va monitoringni o'z ichiga olgan boshqarish tizimini saqlaydi. "ExxonMobil" ning dividend to'lovlari oxirgi 35 yilda o'rtacha 6,3 foizga o'sdi. Korxona va moliyalashtirish xarajatlari 2017 yilda 2017 yilda \$ 1,172 mln.ga teng bo'lgan 3,760 mln. dollarni tashkil etadi. Aktivlarni boshqarish dasturi va boshqa rentabellik baholashlar korporatsiyaga voqealar yoki holatlarning har qanday aktivlarining balans qiymatini qaytarib bera olmasligini baholashda yordam beradi. Rahbariyatning fikriga ko'ra, uzoq muddat davomida narxlar global talabni qondirish uchun energiya ta'minotiga sarmoya kiritish uchun etarli bo'lishi kerak.

O'ztransgaz AK ustuvor vazifasini iste'molchilarga etkazib beriladigan tabiiy gazni yetkazib berish o'sishining yuqori sur'atlarini ta'minlashga qaratilgan holda, gaz-magistral tizimlarining quvvatlarini oshirish, mavjud bo'lgan gazni barqarorlashtirishni ta'minlash bo'yicha belgilangan vazifalarni bajarish uchun maqsadli ishlar amalga oshirildi. Iste'molchilarning barcha toifalari va eksport salohiyatini oshirish. Kompaniya gaz quvurlari va gaz taqsimlash tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlash, yirik investitsiya loyihalarini

amalga oshirish, yangi va istiqbolli texnologiyalar va xizmatlarni joriy etish kabi muhim masalalarni hal qilishda ishonchli tarzda oldinga intilmoqda.

Barcha kelgusidagi ishlarning asosiy maqsadi iste'molchilarning barcha toifalariga tabiiy gazni uzluksiz etkazib berish, O'ztransgaz aktsiyadorlik kompaniyasining korxona qiymatini kompaniya aktsiyadorlari manfaatlariga maksimal darajada tezkor oshirish va menejment uchun belgilangan vazifalarga muvofiq .

O'ztransgaz aktsiyadorlik kompaniyasida 2008 yil ISO 9001 xalqaro standarti talablariga muvofiq sifat menejmenti tizimini joriy etish kompaniyaga respublikaning tashqi iqtisodiy faoliyatida to'liq ishtirokchi bo'lish imkonini beradi, gaz transporti tizimining professional menejeri sifatida mamlakatda kuchli mavqega ega.

III BOB. KORPORATIV TUZILMALARDA MOLIYAVIY BOSH-QARUVNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

3.1 Respublikadagi korporativ moliyaviy boshqaruv tizimidagi mavjud dolzarb masalalar va ularning mohiyati

Korporativ moliyani boshqarishni samarali tashqil etish borasida bugungi kunda bir qancha dolzarb masalalar mavjud. Bo'lar qatoriga moliyaviy ta'minotni samarali tashqil etish, arzon moliyaviy resurslar jalb qilish kapital bahosini aniqlash orqali kapitalning optimal tarkibini shakllantirish, emissiya qilingan qimmatli qog'ozlarni muvaffaqiyatli joylashtirish, jalb qilingan qarz mablag'laridan samarali foydalanish orqali majburiyatlarni o'z vaqtida ko'plash natijasida ijobiy kredit tarixiga ega bo'lish, aksiyalar ochiq obunasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, erishilgan sof foydani reinvestitsiyalashda va dividendlarga taqsimlashda optimal nisbatni belgilash kabilar kiradi. Bu vazifalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi korporativ tuzilma faoliyatining muvaffaqiyatli bo'lishiga, bozordagi nufuzi oshishiga, biznes qiymatining maksimallashtirishiga xizmat qiladi.

Keyingi yillardagi milliy korxonalarni isloh etish natijasida korporativ sektor iqtisodiyotidagi umumiy muammolar bevosita mulkdorlar, aksiyadorlar va menejerlar o'rtasidagi manfaatlar qarama-qarshiliklarini o'zida ifodalovchi korporativ boshqaruv tizimidagi mavjud muammolarga ham bevosita bog'liq bo'lmoqda. Buni xususiylashtirishdan so'nggi biznes muhitida "xo'jalik demokratiyasi"ni shakllantirish bilan bog'liq iqtisodiy va huquqiy hamda ijtimoiy muammolar ta'sirida hamon mahalliy aksiyadorlik korxonalarida yuqori korporativ madaniyatning shakllanmaganligi bilan izohlash mumkin.

Hozirgi sharoitda ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish bilan bog'liq islohotlar yirik va strategik ahamiyatga ega bo'lgan korporativ boshqaruv tizimni amalga oshirish yirik masshtabdagi kapitalni jalb qilishni talab etiladi. Bunday yirik va strategik ahamiyatga ega bo'lgan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning manbalari tarkibidagi an'anaviy yo'nalishlardan biri qimmatli qog'ozlarni moliyaviy

bozorlarga joylashtirish hisoblanib, aksariyat aksiyadorlik jamiyatlarining ushbu yo'nalishdagi mablag'larni jalb qilish imkoniyatlari investorlar ishonchining pastligi tufayli cheklanib qolinmoqda.

Bunga asosiy ta'sir etuvchi omil nafaqat korxonalar moliyaviy-xo'jalik faoliyatining samaradorligi ta'sir etmoqda, balki asosiy ta'sir etuvchi omil sifatida emitent korxonalar aksiyalariga quyilma qiluvchi hissadorlar va ayniqsa, yangi hissadorlar uchun huquqlari cheklanishi bilan bog'liq investitsion xatarlarning mavjudligi hisoblanadi. Xususan, ijro etuvchi direktor va hissadorlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda manfaatlar muvozanatining buzilish holatlarining mavjudligi aksiyadorlik jamiyatlariga va ayniqsa, paxtasanoat tarmog'idagi aksiyadorlik jamiyatlariga investitsiyalar oqimining nisbatan cheklanishiga ta'sir etuvchi omillardan biri hisoblanmoqda. Ayrim iqtisodchi olimlarning fikricha, aksiyadorlar paketiga egalik qiluvchi aksionerlar va menejerlar o'rtasidagi amaldagi munosabatlarning shaffofligi yetarli emas va amaldagi qonunchilik investorlar huquqlarini etarli darajada himoya qilmaydi.

O'zbekiston Respublikasida shakllantirilgan korporativ boshqaruv tizimi bir tomondan moliyaviy bozorlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi, ikkinchi tomondan, aksiyadorlarning insayderlik nazoratiga qarama-qarshi harakatining asosiy usuli sifatida shakllantirilgan kapitallarning yuqori darajadagi kontsentratsiyalashuvi bilan tavsiflanadi.

Optimal korporativ boshqarish tizimi har qanday korxonalarda tashkil etilishi mumkin. Lekin, bunday tizim uchun yirik vertikal integral korporativ tuzilmalarning imkoniyatlari nisbatan yuqoridir. Shu nuqtai nazardan mahalliy korporativ mulkchilikga asoslangan xo'jalik subyektlarimizda korporativ boshqarish tizimi samardorligini oshirishga qulay shart-sharoitlar mavjuddir. Chunki, respublikamizda amalga oshirilgan davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish siyosati natijasida deyarli iqtisodiyotning tayanch tarmog'idagi korxonalar yirik vertikal integral tashkiliy tuzilmalarga aylantirilgan. Ushbu aksiyadorlik jamiyatlariga jami aksiyadorlik jamiyatlariga to'g'ri keladigan aktivlarning salmoqli qismi to'g'ri keladi. Shuningdek, ushbu korporativ

tuzilmalarda davlat ulushi yuqori bo'lib, ular bo'yicha davlatning ishonchli vakillari tayinlanadi va ishonchli boshqaruvchilarga boshqarishga beriladi. Ishonchli boshqaruvchilar faoliyatining amaldagi holati tasdiqlaydiki, ularning samarali faoliyatiga quyidagi omillar ta'sir etmoqda:

Strategik ahamiyatga ega bo'lgan soha va tarmoqlardagi biznesda davlat ishtirokini ta'minlash bosh maqsad bo'lsada, uning manfaatlari aniq belgilangan;

yuklatilgan vazifalarni samarali boshqarish natijalariga asoslangan holda rag'batlantiruvchi mexanizmlarning etarli darajada emasligi;

kompetentsiyaning yetishmasligi, ya'ni kadrlar bo'shligining mavjudligi va mavjud kadrlarda korporativ boshqarish asoslari, vakolat va majburiyatlarini hamda professional bilim va malakaning etishmasligi kabi omillar ta'sir etmoqda.

Ushbu bitiruv malakaviy ishining obykti sifatida tanlab olingan O'ztransgaz aksionerlik kompaniyasi yurtimizdagi eng yirik kompaniyalardan biri hisoblanadi. Biroq u bilan tanishish va uni tahlil qilish jarayonida shu narsa e'tiborliki, bu tuzilma faoliyatining ochiqlik darajasini yuqori emasligidir. Biz jahon amaliyotida ko'plab korporatsiyalar faoliyatga e'tibor bersak, korxona faoliyatining ochiqlik va shaffoflik borasidagi xususiyatlari investorlarning alohida e'tiborida bo'ladi. Ushbu korxonaga qiziqish bildirayotgan investor u haqida yetarli ma'lumotlarga ega bo'lishi, uni chuqur o'rganib keyin qaror qabo'l qilishi hammamizga ma'lum holat. Bu aynan bizda yurtimizga chet ellik sarmoyadorlarning keng miqyosda investitsiya kiritishlariga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillardan biri deb o'ylaymiz. Endi korporativ moliyaviy boshqaruvni tashqil etish borasidagi muhim masalalar xususida birma-bir to'xtalib o'tamiz.

Bizga ma'lumki, korporativ tuzilmalar o'z faoliyatlarini ustav kapitalini shakllantirish asosida boshlaydilar. Ustav kapitalini oshirib borish orqali faoliyatlarini kengaytirishlari mumkin hisoblanadi. Bunda yangi tashkil etilayotgan korporativ tuzilmalar uchun ustav kapitali miqdori bo'yicha minimal talabning nisbatan pastroq bo'lishi ahamiyatli hisoblanadi. Chunki faoliyatni boshlab olgandan so'ng loyihaning istiqbolli ekanligini ko'rsatib bergan holda qo'shimcha uchinchi ulushdorlar yoki aksiyadorlar hisobiga moliyaviy resurs jalb qilish

imkoniyati oshadi. Keltirilayotgan jihatlarni korporativ tuzilmalar, xususan aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitaliga minimal talabni belgilashda hisobga olish maksadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Xususan, mamlakatimizda amaldagi tartibga ko'ra, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar ustav kapitali minimal miqdori ro'yxatdan o'tish sanasidagi eng kam oylik ish haqining qirq baravaridan past bo'lmasligi lozim. 2017 yil mart oyi holatiga bu so'mma 6 million so'mga yaqin bo'lgan. Bu tashqiliy-huquqiy shaklini mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida belgilash orqali tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay talab. Lekin aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitaliga qo'yilgan minimal talab boshqa davlatlarga, xususan rivojlangan davlatlardagi talabga nisbatan ancha yuqori. Bu borada aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitali minimal miqdori bo'yicha talab AQShda belgilanmaganligi, Yaponiyada 87200 AQSh dollari, Germaniyada 50000 yevro, Buyuk Britaniyada 50000 funt sterling qilib belgilangan bir vaqtda mamlakatimizda to'rt yuz ming AQSh dollari etib belgilanishi aksiyadorlik jamiyatlari sonining ortib borishiga va moliya bozorining rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillardan biridir, deb hisoblaymiz. Ustav kapitali minimal miqdori bo'yicha talabni keskin pasaytirish aksiyadorlik jamiyatlari sonining ortib borishiga, faoliyatni kengaytirish maqsadida istiqbolli loyihalarni amalga oshirayotgan aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan qo'shimcha emissiyalar hisobiga moliyaviy resurs jalb qilish hajmi ortib borishiga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda aksiyalar muomalasi tahlil qilinganda asosiy emissiya davlat ishtirokidagi aksiyadorlik jamiyatlari hisobiga to'g'ri kelayotganligini ko'rishimiz mumkin. Bunda jiddiy e'tibor qaratish lozim bo'lgan jihat shundan iboratki, aksiyalar emitenti yuz foiz davlat ishtirokidagi aksiyadorlik jamiyatlaridir. Strategik ahamiyatga ega aksiyadorlik jamiyatlaridan tashqari boshqa aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan aksiyalarni emissiyasidagi ishtiroki juda kam past ko'rsatkichga ega.

Respublikamiz miqyosida aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan aksiyalar emissiyasiga nazar solsak. 2016 yil davomida jami 16,11 trillion so'mlik aksiyalar

muomalaga chiqarilgan bo'lib, bu ko'rsatkichning kattagina qismi Uzbekenergo, Uzbekneftegaz, Uzqurilishmateriallari, Uzpaxtasanoateksport, Uzpaxtasanoat, Asakabank, Uzagrotexsanoatholding, Olmaliq KMK, Uzkimyosanoat hamda Uzsanoaqurilishbank hissasiga to'g'ri kelgan. Ular tomonidan muomalaga chiqarilgan aksiyalar quyidagicha

9-jadval

**2017 yilda eng yuqori miqdorda aksiyalarni muomalaga chiqargan
10 ta aksiyadorlik jamiyati haqida ma'lumot¹⁴**

№	Emitent nomi	Davlat ro'yhatidan o'tkazilgan sana	Qimmatli qog'oz turi		QQ umumiy soni (dona)	Nominal qiymati	Umumiy chiqarilishi (mln so'm)
			Oddiy	Imtiyozli			
1	Uzbekenergo	23.06.	7 411 147 239	-	7 411 147 239	1000	7 411 147,20
2	Uzbekneftegaz	14.04.	3 225 654 158	-	3 225 654 158	1000	3 225 654,20
3	Uzqurilishmateriallari	30.06.	1 000 000 000	-	1 000 000 000	1 000	1 000 000,00
4	Uzpaxtasanoateksport	04.02.	604 232 548	-	604 232 548	1000	604 232,50
5	Uzpaxtasanoateksport	01.08.	522 682 020 000	-	522 682 020 000	1	522 682,00
6	Asaka Bank	07.09.	3 712 416 120	-	3 712 416 120	139	516063
7	Uzagrotexsanoatholding	27.12.	5 059 724 374	-	5 059 724 374	100	505 972,40
8	Olmaliq KMK	04.03.	88 655 296	2 249 558	90 904 854	3 914	355 801,6
9	Uzkimyosanoat	10.06.	244 823 976	-	244 823 976	1 145	80323,5
10	Uzsanoatqurilishbank	05.03.	65 000 000	-	65 000 000	3 382	219 830,00
Jami			544 093 673 711	2 249 558	536 684 776 030		14 641 706,40

Keltirilgan jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Uzbekenergo AJ tomonidan 7,41 trillion so'mlik aksiya muomalaga chiqarilgan va joylashtirilgan. Uzbekneftegaz milliy xolding kompaniyasi tomonidan esa 3,23 trillion so'mlik aksiya joylashtirilgan. Shuningdek, Uzqurilishmateriallari AJ esa 1 trillion so'mlik aksiyalar muomalaga chiqargan.

Korporativ tuzilmalarni moliyalashtirish manbalarini umumiy holda mulkdorlar va korporativ tuzimaning o'z mablag'lari hamda ma'lum shartlar asosida chetdan jalb qilingan qarz mablag'lari manbalariga ajratiladi.

Mamlakatimizda korporativ tuzilmalar faoliyatini qo'shimcha moliyaviy resurslar bilan ta'minlash maqsadida moliyaviy resurslarni taklif qiluvchi manbalar

¹⁴ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va rivojlantirish markazi ma'lumotlari asosida tuzildi.

soni cheklanganligini ta'kidlab o'tishimiz lozim.

Qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish, mulkdorlar sonini oshirib borish ham eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Moliya bozorida yuqori nufuzga ega bo'lgan korporativ tuzilmalar tomonidan korporativ obligatsiyalar muomalaga chiqarish va ochiq joylashtirish amaliyotiga alohida e'tibor qaratish lozim. Mamlakatimizdagi korporativ tuzilmalardan oxirgi marta Uzsanoatqurilishbank tomonidan 2014 yilda korporativ obligatsiyalar joylashtirganligini nazarda tutadigan bo'lsak, oxirgi moliya yillarida korporativ obligatsiyalar emissiyasi deyarli kuzatilmadi.

Hozirgi kunda muomaladagi korporativ obligatsiyalar miqdori 214,774 milliard so'mni tashkil etmoqda. Undan 33,5 milliard so'mlik qismi 2017 yilda, 43,214 milliard so'mlik qismi 2018 yilda, 45 milliard so'mlik qismi 2019 yilda, 58,06 milliard so'mlik qismi 2020 yilda va 35 milliard so'mlik qismi 2022 yilda qaytarib sotib olish orqali ko'payib borishi belgilanganligini alohida ta'kidlashimiz lozim. Mazkur holatni tahlil qilish natijasida emitentlar tomonidan korporativ obligatsiyalar chiqarilishi davom ettirilmasa, yaqin yillardan so'ng mamlakatimizda korporativ obligatsiyalar muomalasi kuzatilmasligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Shu o'rinda korporativ moliyaviy boshqaruv sohasida dividend siyosatini oqilona tashkil etish borasida hal qilinishi lozim bo'lgan masalalar mavjud. Chunki aksiya va obligatsiyalar muomalasida uning ham o'rni benihoyadir. O'zbekistonda dividend to'lovlarining tartibi «Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi Qonun bilan tartibga solinadi. Unda ayrim cheklovlar belgilangan. Mazkur qonunga muvofiq dividendlarni joriy yilning sof foydasidan to'lash mumkin. Bu aksiyadorlik jamiyatning dividend siyosatini amalga oshirish imkoniyatini qisqartiradi.

Qonunga muvofiq aksiyadorlik jamiyati:

- jamiyat ustav fondining hammasi to'lab bo'linguncha;
- agar dividendlar to'lanadigan paytda jamiyatda to'lovga qobiliyatsizlik

(bankrotlik) belgilari bo'lsa yoki dividendlar to'lash natijasida jamiyatda shunday belgilar yuzaga kelsa;

- jamiyat sof aktivlarining qiymati uning ustav va zaxira fondlari mablag'idan kam bo'lsa, aksiyalar bo'yicha dividendlar to'lash (e'lon qilish) to'g'risida qaror qabul qilishga haqli emas. Qonunda belgilanishicha, agar imtiyozli aksiyalar bo'yicha qat'iy belgilangan dividendlarni to'lash uchun yetarli foyda mavjud bo'lsa, aksiyadorlik jamiyati aksiyalar egalariга dividendlar to'lashni rad etishga haqli emas. Foyda yetarli bo'lmagan yoki jamiyat zarar ko'rib ishlagan hollarda imtiyozli aksiyalar bo'yicha dividendlar faqat ushbu maqsad uchun tashkil etilgan jamiyat ustav fondining hisobidan hamda uning miqdori chegarasida to'lanishi mumkin.

Dividend siyosatida ko'p kuzatiladigan yana bir muammolardan birini tahlil qilamiz. Erishilgan sof foydani reinvestitsiyalash bir tomondan kapital jalb qilish bo'yicha xarajatlarni kamaytirish bilan birga dividend bo'yicha soliq imtiyozlaridan samarali foydalanishga imkon beradi. Boshqa tomondan reinvestitsiyalash amaliyoti aksiyadorlar noroziligiga sabab bo'lishi natijasida jamiyat faoliyatiga g'arazli aksiyadorlar kirib kelishiga olib keladi. Shuningdek, investorlarning aksiyalar bozoriga bo'lgan ishonch darajasi pasayadi. Bundan tashqari yirik loyihalarni amalga oshirishni moliyaviy ta'minlash uchun reinvestitsiya mablag'lari yetarli bo'lmasligi mumkin. Shundan kelib chiqqan holda, dividend siyosatining moliyaviy resurslar jalb qilish amaliyoti bilan bog'liqlikdan kelib chiqqan holda reinvestitsiyalash va dividend to'lash o'rtasidagi optimal nisbatni belgilash talab etiladi. Qo'shimcha tarzda xorijiy investorlarning aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatiga kirib kelishini ta'minlovchi mexanizmlardan biri sifatida mamlakatimiz bo'yicha dividend darajasini e'lon qilib borish keng yo'lga qo'yilmagan. Xorijiy investor aynan shu ko'rsatkich asosida mamlakatdagi aksiyadorlik jamiyatlari dividend to'lovlari darajasiga qiziqishini unutmasligimiz lozim. Ushbu dividend siyosatiga oid masalalar yechimini kutmoqda.

Bizga ma'lumki, 2015 yil 21 dekabrda "Aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investorlarni jalb qilish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qaroriga asosan 2016 yil 1 iyuldan boshlab aksiyadorlik jamiyatlari

ustav kapitalida xorijiy investorlarning ulushi 15 foizdan kam bo'lmashligidan iborat tartib joriy etildi hamda "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning xuquqlari to'grisida"gi Qonunda ham belgilab qo'yildi. Bu talab bir tomondan, xorijiy investitsiyalar jalb qilish nuqtai nazaridan ijobiy ahamiyat kasb etadi. Lekin boshqa tomondan bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkdorning tadbirkorlik subyekti tashkiliy-huquqiy shaklini tanlashi ixtiyoriylikka asoslanadi. Bundan tashkari aksiyadorlik jamiyatlarida aksiyadorlar tarkibini belgilash ham ixtiyoriylikka asoslanadi. Shu nuqtai nazardan xorijiy investorlarning ustav kapitalidagi ishtirokini majburiy qilib belgilash aksiyadorlik jamiyatlarining o'z tashkiliy-huquqiy shakllarini o'zgartirishlariga ham sabab bo'ladi. Natijada aksiyadorlar sonining qisqarishi, aksiyalar bozoridagi ko'rsatkichlarning pasayishi va boshqa holatlarning yuz berishiga olib keladi. Qo'llanilayotgan bu amaliyot xalqaro tajribaga ham zid hisoblanadi. Chunki aksiyadorlik jamiyati faoliyati yaxshi tashkil qilingan, daromadlilik nisbatan yuqori, faoliyat yo'nalishlari istiqbolli bo'lsa xorijiy investorlarda qiziqish uyg'otishi tabiiy holat hisoblanadi. Bunda o'z-o'zidan aksiyalar savdosi orqali xorijiy investorning kirib kelishi jarayoni kuzatiladi.

Aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investorlarni keng jalb qilishning xalqaro amaliyotda sinalgan, ya'ni tajribadan o'tgan usullaridan biri bu IPO amaliyotidir. Mamlakatimizdagi aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan shu kunga kadar IPO amaliyoti o'tkazilmagan.

Rivojlangan mamlakatlarda aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog'ozlar orqali moliyaviy ta'minotida birja indekslaridan foydalanish amaliyoti alohida ahamiyat kasb etadi. Bizda esa ushbu amaliyot umuman talab darajasida emasligini ta'kidlab o'tishimiz lozim. Biror bir korxona haqida kerakli hamda ishonchli malumotlarga jumladan, daromadlilik miqdori, tovar oborot hajmi, kapitallashuv darajasi kabi ko'rsatkichlarga ega bo'lish juda ham ko'p vaqt hamda mexnat talab qiladigan jarayon hisoblanadi. Bu shuningdek o'z navbatida ham mahalliy ham chet ellik investorlarning investitsiya kiritishga bo'lgan qiziqishini susaytiradi ayrim hollarda umuman cheklaydi.

Korporativ tuzilmalar moliyaviy barqarorligini ta'minlashda soliq tizimidagi mavjud muammolarni, ya'ni moliyaviy tizimga salbiy ta'sir qilishi mumkin bo'lgan soliqlar va majburiy ajratmalar bilan bog'liq holatlarni bartaraf etish, soliqlarni to'lash tartibini yana ham soddalashtirish ya'ni soliq xavfsizligini ta'minlash darkor.

Korporativ tuzilmalarda samarali moliyaviy menejmentni tashkil etishda biz tanishib chiqqan asosiy sohalardan biri bo'lgan loyihalarning samaradorligini baholash asosiy o'rin tutadi. Bizda aynan ushbu amaliyot bo'yicha ikki tomonlama ya'ni ham loyihani baholash, ham uni moliyalashtirishda qator qiyinchiliklarga duch kelinadi.

Masalaning birinchi tomoniga e'tibor qaratadigan bo'lsak ya'ni loyihani baholashda eng avvalambor ushbu loyihani bahosini aniqlab olishimiz, so'ngra ushbu loyihadan keladigan pul oqimlarini aniqlashimiz lozim. Biroq, bizning iqtisodiyotimizda bularni hisoblashimiz uchun yetarlicha ko'rsatkichlar mavjud emas yoki ularni hisoblashni imkoni yo'q. Misol qilib bizda inflyatsiya jilovlanmaganligini, riskdan holi stavkalarni umuman amaliyotda mavjud emasligini, bozor riskini aniqlashni iloji yo'qligini keltirishimiz mumkin.

Shuningdek, ushbu bitiruv malakaviy ishini tayyorlash davomida biz mamlakatimizdagi aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan (Research and development) tadqiqot hamda ilmiy izlanishlar olib borishga yetarli e'tibor qaratilmasligiga guvoh bo'ldik. "O'ztransgaz" aksiyadorlik kompaniyasida ham ushbu sohada juda kam miqdorga mablag' ajratilishini misol qilishimiz mumkin.

3.2 Korporativ tuzilmalarda boshqaruv tizimini takomillashtirish yo'llari.

Respublikamizda olib borilayotgan keng isolohotlar mamlakatda ijtimoiy yo'nalishlaridan bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyat qurishga qaratilgan bo'lib, ularning asosiy negizida tez sur'atlarda rivojlanayotgan turli mulkchilik shakllaridagi korporativ tuzilmalar turadi. Ularning samarali faoliyati ko'p jihatdan korporativ boshqaruv munosabatlar tizimi rivojlanishiga bevosita bog'liqligi sababli hozirda aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv tizimni

takomillashtirish muhim ahamiyatga ega .

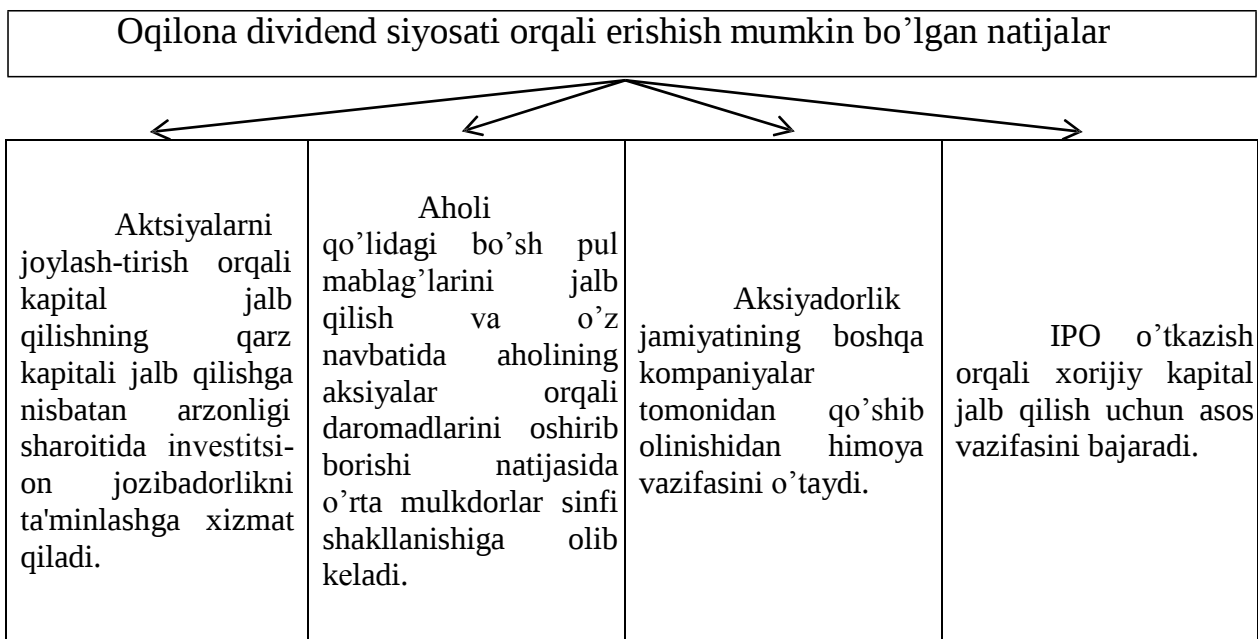
Iqtisodiyotning korporativ sektorining alohida o'rni mavjudligi bilan bir qatorda ushbu mulkchilik shaklining rivojlanishi jarayonida ayrim muammolar mavjudki, ularning hal etilishi nafaqat sohaning taraqqiyoti uchun, balki iqtisodiyot barqarorligi uchun ham ahamiyatlidir.

Aksiyadorlik jamiyatlari (AJ)lari faoliyatini samarali tashkil etish mamlakat moliya tizimi barqarorligini ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki AJlari moliyasi (korporativ moliya) davlat byudjeti daromadlarining o'z vaqtida va to'liq shakllanishida, uy xo'jaliklarining doimiy daromad manbasiga ega bo'lishlarida, tashqi savdo munosabatlarida, moliya-kredit muassasalarining barqaror ishlashida o'ziga xos vositachi vazifasini o'taydi. Shundan kelib chiqqan holda mamlakatimizda korporativ moliyaviy munosabatlar samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. AJlari faoliyat samaradorligi bevosita olingan foyda va aksiyadorlarga to'lanayotgan dividend miqdori bilan belgilanishidan kelib chiqqan holda mamlakatimizda dividend siyosatining tashkiliy xususiyatlari va takomillashtirish masalalari xususida quyida to'xtalib o'tamiz.

Mamlakatimizdagi AJlarida dividend siyosati 2014 yil 6 mayda yangi tahrirda qabul qilingan "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi qonun asosida tashkil etiladi. Mazkur qonunga ko'ra "Dividend jamiyat sof foydasining aksiyadorlar o'rtasida taqsimlanadigan qismidir. Jamiyat aksiyalarning har bir turi bo'yicha e'lon qilingan dividendlarni to'lashi shart".

Dividend siyosatidagi asosiy muammo olingan foydaning aksiyadorlar o'rtasida dividend ko'rinishida to'lanadigan qismi va foydaning biznesni yanada rivojlantirish uchun yo'naltiriladigan qismi o'rtasidagi optimal nisbatni belgilash bo'yicha qaror qabul qilishning murakkabligi bilan izohlanadi.

Dividend siyosatining oqilona yuritilishi o'z navbatida AJlari faoliyatida quyidagilarga imkon beradi (6-rasm):

4-rasm. Oqilona dividend siyosati orqali erishish mumkin bo'lgan natijalar¹⁵.

Bizning fikrimizcha, hozirgi sharoitda aksariyat yirik aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ madaniyat rivojlanib borayotgan bo'lsada, ularni jamiyat hayotiagi ta'sirchanligi sezilarli emasdir. Korporativ madaniyatni rivojlantirish orqali nafaqat kompaniya nufo'zi ko'tarilishiga erishiladi, balki, uning aksiyadorlari, menejerlari va mehnat jamoasi a'zolari o'rtasidagi ixtiloflar ham bartaraf etiladi, sog'lom muhitning vujudga kelishi ular taraqqiyotining bosh omiliga aylanadi.

Yuqoridagi ma'lumotlarini kengroq bayon etgan holda quyidagilarni alohida ta'kidlashimiz lozim:

Birinchidan, AJlari tomonidan dividend to'lovlarining doimiy ravishda amalga oshirilishi AJining investitsion jozibadorligiga xizmat qiladi. Bunday holatda korporativ obligatsiya muomalaga chiqarish yoki bank kreditlari jalb qilishga nisbatan qo'shimcha aksiya emissiyasi hisobiga moliyaviy resurs jalb qilish nisbatan kam xarajat talab qiladi. Chunki muntazam dividend to'lovlarining amalga oshirilayotganligining o'zi investorning qiziqishiga sabab bo'ladi.

Ikkinchidan, mamlakatimizda o'rta mulkdorlar sinfini shakllantirishga

¹⁵ Ma'lumot internet saytidan olindi: www.interfinance.uz

alohida e'tibor qaratilayotgan bir vaqtda dividend siyosating oqilona yuritilishi ham ma'lum darajada mazkur vazifaning bajarilishiga xizmat qiladi, deb o'ylaymiz. Chunki dividend ko'rinishidagi daromadlarga qiziqtirish orqali aholi qo'lidagi bo'sh pul mablaqlarini AJlari faoliyatini kengaytirish maqsadida jalb qilish mumkin. Buning natijasida o'rta mulkdorlar sinfining shakllanishi bilan bir vaqtda aholi daromadlarining ham muntazam o'sib borishiga erishiladi.

Uchinchidan, bugungi kunda AJlari faoliyatini moliyalashtirishda milliy moliya bozorlaridan kapital jalb qilish bilan bir vaqtda xalqaro moliya bozorlaridan kapital jalb qilish amaliyoti ham xalqaro amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Bunda aksiyalarni xalqaro fond birjalarida ochiq obuna tarzida joylashtirish (IPO) orqali xorijiy kapitalni jalb qilish masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. AJlari tomonidan IPO o'tkazish uchun esa yillab tayyorgarlik ko'riladi, potentsial investorlar oldiga borib taqdimotlar o'tkaziladi. Taqdimotlar jarayonida investorni qiziqtiradigan eng asosiy jihatlardan biri esa bevosita aksiya daromadliligi ko'rsatkichidir. Shu boisdan oqilona dividend siyosatini yuritib borish o'z navbatida aksiyalarni xalqaro fond birjalariga olib chiqish uchun asos vazifasini bajaradi, deya olamiz.

Bizning fikrimizcha, bunday muammolarning vujudga kelishini quyidagilar bilan izohlash mumkin: aksiyadorlik jamiyatlari moliyaviy xo'jalik faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkora e'lon qilinmasligi; moliyaviy bozorlar axborot infratuzilmasining etarli darajada rivojlanmaganligi; amaldagi moliyaviy hisob tizimi va moliyaviy hisobotlardagi mavjud ma'lumotlardan keng investorlar jamoatchiligining foydalanishlari bilan bog'liq muammolar.

Aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarini investorlarga to'laqonli va o'z vaqtida yetkazilishi ularning investitsion jozibadorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bizning fikrimizcha, aksiyalar va ular bo'yicha to'lanadigan dividendlar to'g'risida keng investorlar tomonidan yetarli ma'lumotlarni olishlari uchun moliyaviy hisobotlarning xalqaro andozalari ilovalariga muvofiq bitta aksiyaga to'g'ri keladigan daromadlilik hisobotini amaldagi moliyaviy hisobotlarga ilova shaklida kiritish maqsadga muvofiqdir. Bu

o'z navbatida, mavjud investorlarning qonunda belgilangan aksiyalari bo'yicha nomulkiy huquqiy hisoblanuvchi axborot olish huquqining samarali ijrosini ta'minlaydi.

Shuningdek, mavjud moliyaviy hisobotlarning takomillashuvi korporativ boshqaruvning funksional elementi bo'lgan korporativ nazoratning ma'lumotlar bazasi yaxshilanishiga olib keladi. Ma'lumki, hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda aksiyadorlik jamiyatlari biznes qiymatini baholash va korporativ nazoratni amalga oshirishda ommaviy axborot vositalarida o'zluksiz e'lon qilinadigan xolis reyting agentliklari axborotlari muhim o'rin to'tadi.

Bizning fikrimizcha, ham moliya bozori infratuzilmasi tarkibiga kiruvchi shunday xolis reyting agentliklari faoliyatini rivojlantirish zarur. Ushbu reyting agentliklari aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini kompleks baholash tizimida ulardagi korporativ boshqaruv samaradorligi reytingini ham baholaydilar va e'lon qiladilar.

Iqtisodiyotda turli mulkchilik shakllari o'rtasida aksiyadorlik jamiyatlari boshqaruv tuzilmasi tarkibi, rivojlanishning bosh strategiyasida belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda vakolat va mas'uliyatlarning o'ziga xosligi aksiyadorlik jamiyatlarini boshqarish masalalariga alohida yondashishni talab qiladi.

Gaz va neft tarmog'idagi mulkchilik shakllari o'rtasida aksiyadorlik jamiyatlari yirik ishlab chiqarishni tashkil etish, ishlab chiqarish jarayonini zarur darajada moliyalashtirishga ko'maklashish, xalqaro sifat talablariga javob bera oladigan mahsulotlar ishlab chiqarish kabi jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega. Bundan tashqari, aksiyadorlik jamiyatlarida boshqarish tizimini tashkil etish boshqa mulkchilik shakllariga nisbatan bir qator farqli jihatlarga egadir.

Shunday qilib, korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora- tadbirlar mamlakatimizning umumiy iqtisodiy holatiga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatgan holda asosiy ijtimoiy guruhlar va ijtimoiy instito'tlar o'rtasidagi munosabatlarida manfaatlar muvozanati ta'minlanishiga olib kelishi mumkin. Aksiyalar muomalasini samarali tashkil etish nuqtai nazyaridan jahon

amaliyotida keng qo'llaniladigan aksiyalar turlarini mamlakatimizda ham joriy etish lozim. Xususan, imtiyozli aksiyalar bo'yicha kumulyativ amaliyotni joriy etish, qat'iy belgilangan dividenddan ovoz berish huquqini olish orqali voz kechish amaliyotini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq. Shuningdek, bitta aksiyaga to'g'ri keladigan dividend miqdori darajasi imtiyozli aksiya bo'yicha qat'iy belgilangan dividend darajasidan keskin yuqori holatlarda foydani taksimlashda ovoz berish huquqini taqdim etadigan imtiyozli aksiyalar muomalaga chiqarish ham aksiyadorlik jamiyatlari qimmatli qog'ozlariga qiziqish uyg'otadi. Strategik ahamiyatga ega aksiyadorlik jamiyatlaridan tashqari boshqa aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan aksiyalar emissiyasida emissiya hajmining ma'lum bir qismini ochiq joylashtirish amaliyotini qonunchilik asosida joriy etish lozim. Bundan tashqari aksiyalarni sotib olish huquqini taqdim etuvchi varrantlar amaliyotiga ham e'tibor karatilishi moliyaviy resurslar jalb qilishda ijobiy ahamiyat kasb etadi. Milliy amaliyotda korporativ obligatsiyalar muomalasini kengaytirish, konversiyalanadigan obligatsiyalar muomalasiga jiddiy e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Chunki konversiyalanadigan korporativ obligatsiyalar muomaladagi aksiyadorlar sonining ortishiga, bu o'z navbatida aksiyadorlik jamiyatlarida xususiy kapital ortib borishiga xizmat qiladi.

Aksiyalar orqali moliyaviy resurslar jalb qilish amaliyotining samarali amal qilishi ko'p jihatdan amaldagi dividend siyosatiga bevosita bogliq. Chunki har qanday investorni aksiyadorlik jamiyatining istiqbolli ekanligiga qo'shimcha ravishda aksiyaning daromadliligi qiziqtiradi. Aynan shu jihatni e'tiborga olgan holda aksiyadorlik jamiyatlarida dividend siyosatiga ustuvor darajada e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Shu nuktai nazardan qo'shimcha aksiyalar bo'yicha emissiya risolalarida oxirgi 5 yilda to'langan dividendlar xaqida ma'lumotlar berib borilishi investorlar uchun qulaylik yaratadi.

Qo'shimcha tarzda xorijiy investorlarning aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatiga kirib kelishini ta'minlovchi mexanizmlardan biri sifatida mamlakatimiz bo'yicha dividend darajasini e'lon qilib borishni yo'lga qo'yish lozim. Chunki,

xorijiy investor aynan shu ko'rsatkich asosida mamlakatdagi aksiyadorlik jamiyatlari dividend to'lovlari darajasiga qiziqadi.

Aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investorlarni keng jalb qilishning xalkaro amaliyotda sinalgan, ya'ni tajribadan o'tgan usullaridan biri bu IPO amaliyotidir. Mamlakatimizdagi aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan shu kunga qadar IPO amaliyoti o'tkazilmagan. Bu amaliyot aksiyadorlik jamiyatlariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb qilishda o'ziga xos afzalliklarga hamda jahon bozoridagi raqobat muhitiga moslashishda ahamiyatli jihatlarga ega. Shu boisdan ham 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivoj lantirish buyicha xarakatlar strategiyasining "Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirish" deb nomlangan uchinchi ustuvor yo'nalish "xususiy mulkni, moliya bozorini himoya qilish, qishloq xo'jaligini modernizatsiyalash, zargarlik sohasini rivojlantirish, ayrim milliy korxonalarning aksiyalarini (IPO) nufo'zli xorijiy fond birjalariga dastlabki tarzda joylashtirishga tayyorgarlik ko'rish chora-tadbirlarini ham o'z ichiga oladi.

Fikrimizcha, IPO amaliyotini dastlab milliy fond birjasi hisoblangan "Toshkent" respublika fond birjasida, so'ng puxta tayyorgarlik asosida mintaqaviy fond birjalarida o'tkazish maqsadga muvofiq. "Toshkent" respublika fond birjasida IPO amaliyotini o'tkazishda aksiyadorlik jamiyatlarining mahalliy investorlar, ayniqsa aholi guruhlariga kirib borish, ular oldida taqdimotlar o'tkazish lozim. Mintaqaviy fond birjalariga chiqishda esa ularning talablarini puxta o'rganish va shu asosda aksiyalarni joylashtirish talab etiladi. Aks holda aksiyadorlik jamiyati faoliyati izdan chiqib ketishi ham mumkin. Xalqaro rivojlangan fond birjalariga chiqish esa talablarning yuqoriligi sababli milliy aksiyadorlik jamiyatlariga ancha qimmatga tushishini ta'kidlashimiz lozim.

Shu o'rinda Markaziy Osiyo mintakasidagi davlatlar o'rtasida iqtisodiy integratsiyaga jiddiy e'tibor qaratilayotgan bir vaqtda aynan mintaq uchun xizmat qiluvchi fond bozorini yaratish masalasiga ham e'tibor qaratilsa aksiyalar savdosi rivojlanishiga zamin bo'lib xizmat qilardi.

Xalqaro amaliyotda moliyaviy takliflar bo'yicha mutaxassislar va daromadlarni boshqarish (EM) o'rtasidagi dastlabki jamoatchilik takliflari atrofida yo'lga qo'yilishi moliyaviy munosabatlarni, moliyaviy institutlar o'rtasidagi munosabatlar yuqori cho'qqiga chiqqanligi aksiyalar muomalasini yangi pog'onaga qo'ydi¹⁶.

Rivojlangan mamlakatlarda aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qogozlar orqali moliyaviy ta'minotida birja indekslaridan foydalanish amaliyoti alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan aniq mezonlar asosida birja indekslarini milliy amaliyotda ham joriy etish maksadga muvofiq. Bunda daromadlilik miqdori, tovar oborot hajmi, kapitallashuv darajasi asosiy mezonlar qilib olinishi maqsadga muvofiqdir.

O'zaro kapital almashish orqali real sektor va moliyaviy sektor faoliyat uyg'unligini ta'minlash ham korporativ tuzilmalar moliyaviy ta'minotida ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunda tijorat banklari yoki moliyaviy sektorning boshqa alohida bo'g'ini real sektordagi aksiyadorlik jamiyati ustav kapitalida ma'lum ulushga egalik qiladi. O'z navbatida real sektor aksiyadorlik jamiyati aksiyalariga egalik qilayotgan moliyaviy sektordagi aksiyadorlik jamiyati, masalan tijorat banki ustav kapitalida ma'lum bir ulushga egalik qiladi. Real va moliyaviy sektordagi aksiyadorlik jamiyatlari o'rtasida kapital almashinuvidan tashqari mazkur amaliyotda real sektor suby'ekti moliyaviy sektor suby'ektidan qarz mablag'lari jalb qilishi kuzatilsa, ikkinchi tomondan real sektor suby'ektining moliyaviy resurslari moliyaviy sektor, xususan tijorat banklari tomonidan boshqarib boriladi. Keltirilayotgan jihatlar umumiy holda moliya-sanoat guruhlarini o'zida aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan moliya-sanoat guruhlarini rivojlantirish muhim amallardan bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora -tadbirlar mamlakatimizning umumiy iqtisodiy holatiga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatgan holda asosiy ijtimoiy guruhlar va ijtimoiy institutlar

¹⁶ www.scopus.com – "Territorial leasing in Diplomacy and international law" Maykl Jon Shtraus (Brill) 2015yil.81b

o'rtasidagi munosabatlarida manfaatlar muvozanati ta'minlanishiga olib kelishi mumkin.

III bob bo'yicha xulosa

Korporativ moliyaviy boshqaruvning samarali tashkil etilishi, emissiyalarning muvaffaqiyatli joylashtirilishi, qarzni o'z vaqtida to'lash hisobiga ijobiy kredit tarixini shakllantirish, sof foydani optimallashtirish va dividendlarni optimal taqsimlash hamda arzon moliyaviy resurslarni jalb qilish orqali kapitalning qiymatini aniqlab, kapitalning maqbul tuzilmasini yaratishdan iborat. Ushbu vazifalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi korporativ boshqaruvda muvaffaqiyatga erishishga, bozor ulushini oshirishga va biznes qiymatini oshirishga yordam beradi.

Yangi tashkil etilgan korporativ tuzilmalar uchun ustav kapitalining minimal talablari pastligi juda muhimdir. Mamlakatimizda aksiyalarning muomalasini tahlil qilishda asosiy aksiyalar emissiyasi davlat aktsionerlik jamiyatlari tomonidan ishlab chiqarilgan degan xulosaga kelish mumkin. Aksiyalarni sotib olish huquqini beruvchi buyurtmalar amaliyotiga alohida e'tibor berish kerak.

Ta'kidlash joizki, mamlakatimizda korporativ tuzilmalarga qo'shimcha mablag' ajratish uchun cheklangan miqdordagi moliyaviy resurslar mavjud. Biz korporativ tuzilmalar tomonidan korporativ obligatsiyalarni muomalaga chiqarish va ommaviy joylashtirish amaliyotiga alohida e'tibor qaratishimiz kerak. Korporativ obligatsiyalarning tarqalishini kengaytirish va almashtiriladigan obligatsiyalar muomalasiga katta e'tibor berish kerak. Rivojlangan mamlakatlarda aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy ko'magida aksiyalar indekslarini qo'llash amaliyoti alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga, korporativ moliyalashtirishni boshqarishda dividendlar siyosati uchun oqilona asosda hal qilinishi kerak bo'lgan masalalar ham mavjud. Aksiyadorlar tomonidan jozibador moliyaviy resurslarni samarali joriy etish asosan mavjud dividend siyosatiga bog'liq. Dividend siyosatidagi asosiy muammo olingan foydaning aksiyadorlar o'rtasida dividend ko'rinishida to'lanadigan qismi va foydaning biznesni yanada rivojlantirish uchun

yo'naltiriladigan qismi o'rtasidagi optimal nisbatni belgilash bo'yicha qaror qabul qilishning murakkabligi bilan izohlanadi.

IPO xorijiy investorlarni aktsionerlik jamiyatlariga jalb etishning eng ilg'or usullaridan biri bo'lib, bu xalqaro amaliyotni O'zbekistonga joriy etish muhimdir. Bu amaliyot aksiyadorlik jamiyatlariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb qilishda o'ziga xos afzalliklarga hamda jahon bozoridagi raqobat muhitiga moslashishda ahamiyatli jihatlarga ega.

Moliyaviy menejerlar yoki korxonalar rahbarlari tomonidan duch kelinadigan asosiy muammolardan biri milliy va xalqaro iqtisodiyot faoliyatini muvofiqlashtirish, o'zgarishlar asosida samarali korxonasini boshqarishda, joriy va strategik maqsadlar, vazifalar, atrof-muhitni tahlil ta'rifi va tegishli xulosalar tahlilidir tashqi iqtisodiy va ijtimoiy muhitga muvofiq korxonalar. korxonalarni rivojlantirish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy boshqarish va ushbu sohada xorijiy davlatlar tajribasi samarali foydalanish mexanizmini yanada takomillashtirish talab etiladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, erkin bozor iqtisodiyoti sharoitida bozor munosabatlarini rivojlantirish moliyaviy boshqaruvning jamiyatdagi rolini kuchaytirishni talab qiladi. Moliyaviy boshqaruv korxonaning strategik va joriy maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan moliyaviy resurslarni va moliyaviy faoliyatni boshqarishidir. Bunda pul oqimlari har bir korxona uchun asosiy faoliyat omili bo'lgani uni jarayon obyekti sifatida tanlashni taqozo qilgan. Uning tizimli va alohida maxsuslashtirilgan funkionalari uni korporativ tuzilma faoliyatidagi o'rnini, qanday tashkil etilish jarayonini ifodalaydi.

Asosiy maqsadi bo'lib, foydani maksimallashtirib borish orqali mulkdorlar moddiy farovonligini va bevosita korxona bozor qiymatini oshirib borish hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda, moliyaviy boshqaruv oldiga operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat bo'yicha samarali qarorlar qabul qilish bilan bog'liq vazifalar qo'yiladi.

Moliyaviy boshqarishning izchil va samarali ishlash tizimini ta'minlashda korporativ tuzilmaning barcha bo'linmalari operatsion strategiyalarini va aksiyadorlar uzoq muddatli maqsadlarini integratsiyalashda malakali, xorij tajribalarini chuqur egallagan moliyaviy boshqaruvchilar katta ahamiyat kasb etadi.

Korporativ moliyaviy boshqarish jarayonlarini tartibga soluvchi va amalga oshiruvchi asosiy elementlar tizimini birlashtiradigan mexanizm yaratish muhimdir. Bu mexanizm korxonani dastlabki tashkil etish davridan boshlab, ularni rivojlanish siklining barcha bosqichlarida moliyaviy boshqaruvning alohida jihatlari va prinsiplarini e'tiborga olgan holda qarorlar qabul qilish, uning samarali amalga oshirilishi, ijrosini ta'minlash hamda nazorat qilishni o'z ichiga qamrab olishi maqsadga muvofiqdir.

Jahon amaliyotidan ko'rishimiz mumkinki, korxonalar faoliyatini tartibga solishning bozor, faoliyatining ayrim jihatlari tartibga soluvchi ichki mexanizm, moliyaviy boshqaruvning axborot ta'minot tizimi, qabul qilingan boshqaruv qarorlarini ijrosini ta'minlanishini nazorat qilish kabi ichki va tashqi richaglar keng miqyosda

qo'llanilib kelinadi. Ko'pchilik tuzilmalarda faoliyat turlaridan kelib chiqqan holda moliyaviy boshqaruvni tashkil etish bo'lim va bo'linmalarga ajratilgan. Har bir bo'linma ma'suliyati nuqtai nazaridan o'z vazifasini bajaradi. Yaponiyada esa ko'pchilik korporativ tuzilmalarda aksincha holatni, ya'ni barcha tarkibiy qism moliyaviy faoliyat jarayoniga javobgalligini ko'rishimiz mumkin.

Korporativ moliyaviy boshqarishni samarali tashkil etish borasida bugungi kunda bir qancha dolzarb masalalar mavjud. Bular qatoriga moliyaviy ta'minotni samarali tashkil etish, arzon moliyaviy resurslar jalb qilish kapital bahosini aniqlash orqali kapitalning optimal tarkibini shakllantirish, emissiya qilingan qimmatli qog'ozlarni muvaffaqiyatli joylashtirish, jalb qilingan qarz mablag'laridan samarali foydalanish orqali majburiyatlarni o'z vaqtida ko'plash natijasida ijobiy kredit tarixiga ega bo'lish, aksiyalar ochiq obunasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, erishilgan sof foydani reinvestitsiyalashda va dividendlarga taqsimlashda optimal nisbatni belgilash kabilar kiradi.

Korporativ moliyaviy boshqaruvning samarali tashkil etilishi, emissiyalarning muvaffaqiyatli joylashtirilishi, qarzni o'z vaqtida to'lash hisobiga ijobiy kredit tarixini shakllantirish, sof foydani optimallashtirish va dividendlarni optimal taqsimlash hamda arzon moliyaviy resurslarni jalb qilish orqali kapitalning qiymatini aniqlab, kapitalning maqbul tuzilmasini yaratishdan iborat. Ushbu vazifalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi korporativ boshqaruvda muvaffaqiyatga erishishga, bozor ulushini oshirishga va biznes qiymatini oshirishga yordam beradi.

Jahonning yirik korporatsiyalaridan biri va o'zimizning ham shunday salohiyatga ega milliy korporativ tuzilma faoliyati va korporativ boshqaruv jarayonini tahlil qilish orqali quyidagi shunday xulosalarga va takliflarga kelamiz:

1. Yangi tashkil etilgan korporativ tuzilmalar uchun ustav kapitalining minimal talablari pastligi juda muhimdir. Mamlakatimizda aksiyalarning muomalasini tahlil qilishda asosiy aksiyalar emissiyasi davlat aktsionerlik jamiyatlari tomonidan ishlab chiqarilgan degan xulosaga kelish mumkin. Aksiyalarni sotib olish huquqini beruvchi buyurtmalar amaliyotiga alohida e'tibor berish kerak.

2. Dividend siyosatini oqilona yuritilishi orqali quyidagilarga erishiladi:

- Aksiyalarni joylash-tirish orqali kapital jalb qilishning qarz kapitali jalb qilishga nisbatan arzonligi sharoitida investitsi-on jozibadorlikni ta'minlashga xizmat qiladi;

- Aholi qo'lidagi bo'sh pul mablag'larini jalb qilish va o'z navbatida aholining aksiyalar orqali daromadlarini oshirib borishi natijasida o'rta mulkdorlar sinfi shakllanishiga olib keladi.

- Aksiyadorlik jamiyatining boshqa kompaniyalar tomonidan qo'shib olinishidan himoya vazifasini o'taydi.

- IPO o'tkazish orqali xorijiy kapital jalb qilish uchun asos vazifasini bajaradi.

3. Aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarini investorlarga to'laonli va o'z vaqtida yetkazilishi ularning investitsion jozibadorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Aksiyalar va ular bo'yicha to'lanadigan dividendlar to'g'risida keng investorlar tomonidan yetarli ma'lumotlarni olishlari uchun moliyaviy hisobotlarning xalqaro andozalari ilovalariga muvofiq bitta aksiyaga to'g'ri keladigan daromadlilik hisobotini amaldagi moliyaviy hisobotlarga ilova shaklida kiritish maqsadga muvofiqdir

4. Moliya bozori infratuzilmasi tarkibiga kiruvchi shunday xolis reyting agentliklari faoliyatini rivojlantirish zarur. Ushbu reyting agentliklari aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini kompleks baholash tizimida ulardagi korporativ boshqaruv samaradorligi reytingini ham baholaydilar va e'lon qiladilar.

5. Aksiyalar muomalasini samarali tashkil etish nuqtai nazaridan jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan aksiyalar turlarini mamlakatimizda ham joriy etish lozim. Xususan, imtiyozli aksiyalar bo'yicha kumulyativ amaliyotni joriy etish, qat'iy belgilangan dividenddan ovoz berish huquqini olish orqali voz kechish amaliyotini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.

6. Strategik ahamiyatga ega aksiyadorlik jamiyatlaridan tashqari boshqa aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan aksiyalar emissiyasida emissiya hajmining ma'lum bir qismini ochiq joylashtirish amaliyotini qonunchilik asosida joriy etish lozim.

7. Milliy amaliyotda korporativ obligatsiyalar muomalasini kengaytirish, konversiyalanadigan obligatsiyalar muomalasiga jiddiy e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Chunki konversiyalanadigan korporativ obligatsiyalar muomaladagi aksiyadorlar sonining ortishiga, bu o'z navbatida aksiyadorlik jamiyatlarida xususiy kapital ortib borishiga xizmat qiladi.

8. Shu o'rinda Markaziy Osiyo mintaqasidagi davlatlar o'rtasida iqtisodiy integratsiyaga jiddiy e'tibor qaratilayotgan bir vaqtda aynan mintaq uchun xizmat qiluvchi fond bozorini yaratish masalasiga ham e'tibor qaratilsa, aksiyalar savdosi rivojlanishiga zamin bo'lib xizmat qilardi.

Yuqoridagi xulosa va takliflarning amaliy tatbiqi yaqin kelajakda korporativ moliyaviy boshqaruv sohasida yechimini kutayotgan dolzarb masalalarning ijobiy samarasini berishi aniqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T: "O'zbekiston", 2013 y.
2. O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 25 avgustdagi "Investitsiyalar va o'z mablag'lari to'g'risida" gi Qonuni. ZRUU-392
3. O'zbekiston Respublikasining "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida" gi Qonuni (yangi tahrirda) 03.06.2015. ZRUU-387
4. O'zbekiston Respublikasining "Aktsiyadorlik jamiyatlari va aktsiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida" gi 26.04.1996 yildagi 223-I-sonli Qonuni
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish uchun harakat qilish strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947-sonli Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-maydagi "Istiqbolli boshqaruv kadrlarini tanlov asosida tanlab olishning zamonaviy tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori.
7. 2015-yil 24-aprelda O'zbekiston Prezidenti tomonidan aktsiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvning zamonaviy usullarini joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar tasdiqlandi.
8. 2015 yil 28 aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyotda xususiy mulkchilikning ulushi va ahamiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori imzolandi.
9. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining 2014 yil 2 iyuldagi "Aktsiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 176-
10. Prezidentning 21.12.2015 yil PQ-2454-sonli "Xorijiy investorlarni aktsiyadorlik jamiyatlariga jalb etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori
11. Vazirlar Mahkamasining 22.08.1998 yildagi Farmoni. № 361-sonli "Aktsiyadorlik jamiyatlarini boshqarish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari

to'g'risida" gi (10.02.2016 yildagi PKM № 33) qaror qabul qilindi.

12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 10 maydagi Farmoni Vazirlar Mahkamasining 268-sonli «Fond birjasida aktsiyalarni ommaviy joylashtirishni tashkil etish to'g'risida» gi qarori qabul qilindi.

13. Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 16 iyuldagi "Statistik, soliq, moliyaviy hisobotlarni, litsenziyalanadigan faoliyat turlarini va ruxsat berish tartib-taomillarini joriy etishni qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori. № UP-4453

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ishi va hisobotlari

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2015-yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilgi iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. 16-yanvar , 2016 yil.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev. "Tanqidiy Tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". T .: "O'zbekiston" 2017 y.

3. Darslik va o'quv qo'llanmalari

16. Maykl S Ehrhardt va Eugene F. Brigham. Moliyaviy boshqaruv: nazariya va amaliyot, 13-nashr. 2011, 2009 Janubiy-G'arb, Cengage Learning dasturining bir qismi

17. Korporativ moliyalashtirish printsiplari Richard A Brealey, Styuart S Myers, Franklin Allen, 2014.

18. Brigham, Eugene F .; Gapenski, Louis C .; Daves, Filip R. Moliyaviy boshqaruv: nazariya va amaliyot, 8-nashr Dryden Press, Fort-Uert, TX, 1996.

19. "Korporativ moliyalashtirish" uchinchi nashri, Jonatan Berk va Piter DeMarzo, Stenford universiteti, 2014 yil, 887 bet

20. Moliyalashtirish asoslari: moliyaviy boshqaruvning mantiqi va amaliyoti / Artur J. Keoun, Jon D. Martin, J. Uilyam Petty. - 8-chi ed.
21. Brigham E.F., Xyuston J.F. Moliyaviy menejment asoslari. Qisqasi 8-chi Ed. Janubiy G'arb, Cengage Learning, 2015.
22. Blank I A. Finansovyy menedjment. Uchebnyy kurs. - Kiev. Nik-Tsentr, 2014. - S. 11
23. Elmirzayev S.E., "Korporativ Moliya" o'quv qo'llanma, Sano-standart nashriyoti; Toshkent-2015 sahifa 191.
24. Tursunova N., "Korporativ moliyani boshqarishda moliyaviy ta'minotni samarali tashkil etish yo'llari" monografiyasi; Toshkent-2017.
25. Toshmurodova B., "Korxonalarni dolzarb masalalar bo'yicha menejment" monografiyasi; Toshkent-2017.
26. B.Toshmurodova, S.Elmirzaev, N.Tursunova; Moliyaviy menejment: darsliklar, t .: "Iqtisod-Moliya", 2017. - 336 p

4. Davriy nashrlar(ilmiy-ommabop jurnallar va gazetalar)

27. Benton Gup va Doowoo Nam, "Qimmatli qog'ozlar oldi-sotdi, korporativ ishlash va EVA", "Amaliy korporativ moliya jurnali", 2001 yil, Spring 2001, ss 99-110
28. T. Opler, L. Pinkovits, R. Stulz va R. Uilyamsonga qarang: "Korxona naqd pul mablag'larining muayyan belgilari va ta'siri", Moliyaviy iqtisodiyot jurnali 52 (1) (1999): 3-46.
29. Kempbell, J., Hilscher, J. va Szilagyi, J. (2011). Moliyaviy qiyinchilikni va xavotirli aktsiyalarni ishlashni taxmin qilish. Investitsiya boshqaruv jurnali.
30. Enyun, E. (2005). Mehnat sarmoyasini boshqarishda nisbiy to'lov qobiliyatini qo'llash - buzilishli yondashuv. SSRN elektron jurnali. DOI: 10.2139 / ssrn.744364.
31. Dividendlar siyosati va uning aktsiya bahosiga ta'siri. "Xalqaro moliya va buxgalteriya hisobi" elektron jurnal. 2017 yil 2 aprel.

32. Sarmoyalash tuzilmasi va dividend siyosati o'rtasidagi munosabatlar. "Xalqaro moliya va buxgalteriya hisobi" elektron jurnal. 2018 yil 2 aprel.
33. M. Brennan, "Soliqlar, bozorni baholash va korporatsiya moliya siyosati", Milliy soliq jurnali 23 (1970): 417-427.
34. Samariddin Elmirzaev, bozordagi ishlash, dividendlar siyosati va moliyaviy barqarorlik: O'zbekistonda tanlab olingan eng yaxshi kompaniyalar ro'yxatidan dalillar, Xalqaro iqtisodiyot, savdo va menejment jurnali, Buyuk Britaniya, Vol. V, 6 iyun, 2017 yil. - P. 208-215
35. Wiston Manihuruk, kapital tuzilishining determinantlari va kapital tuzilmasining firma qiymatiga ta'siri, Yevropa biznes va boshqaruv jurnali, AQSh, 8-son, № 201, 2016.
36. Maykl Jon Shtraus (Brill), Xalqaro aloqalar, "Xalqaro huquq va diplomatiyada hududiy lizing" jurnali, AQSh, 4-son, 81-bet, 2015, (scopus.com).

5. Internet saytlari

37. www.exxonmobil.com
38. www.uztransgaz.uz
39. www.press-service.uz
40. www.uzdaily.com
41. www.scopus.com
42. www.stat.uz
43. www.interfinance.uz
44. www.lex.uz